

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Обліково-фінансовий факультет

Кафедра українознавства та суспільних наук

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

плани практичних занять, ключові поняття,
питання для контролю і самоконтролю, творчі завдання, вправи,
тести для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

ОПП «Харчові технології»
спеціальності G13 «Харчові технології»
денної та заочної форм здобуття вищої освіти

2026

УДК 168.522
К90

Друкується за рішенням науково-методичної комісії обліково-фінансового факультету ННІ економіки та управління Миколаївського національного аграрного університету від 20. 04. 2026 р. протокол № 8

Укладач:

Божкова Г. Л. – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету

Рецензенти:

Побережець Г. С. – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету.

Богданова Т. Є. – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

ВСТУП

Курс «Культурологія» спрямований на ознайомлення здобувачів вищої освіти із основами теоретичного та практичного осмислення культури як комплексного соціального феномена. У межах навчальної програми розглядаються основні поняття, функції, структура та типологія культури, її історичний розвиток, взаємозв'язок із релігією, мистецтвом, наукою, мораллю та іншими сферами суспільного життя. Особлива увага приділяється аналізу культурних традицій, символів, ритуалів, а також проблемам глобалізації, культурної ідентичності та міжкультурної комунікації.

Курс формує у здобувачів здатність критично мислити, аналізувати культурні явища, усвідомлювати роль культури у формуванні особистості та суспільства, сприяє розвитку толерантності й діалогу в умовах культурного

Метою практичних занять є поглиблення теоретичних знань, розвиток аналітичного мислення, формування навичок самостійної роботи з науковими джерелами, вміння інтерпретувати культурні явища та процеси в історичному й сучасному контексті. Особлива увага приділяється виробленню у здобувачів вищої освіти здатності до критичного осмислення культурних феноменів, аргументованого висловлення власної позиції та застосування культурологічних знань у професійній діяльності. Методичні рекомендації містять тематику практичних занять, перелік питань для обговорення, завдання для індивідуальної та групової роботи, рекомендації щодо підготовки доповідей і презентацій. Запропонована структура спрямована на активізацію пізнавальної діяльності здобувачів освіти, розвиток їхніх комунікативних компетентностей і формування загальної культурної ерудиції. В сучасних умовах глобалізації та цифровізації суспільства культурологічна освіта набуває особливої актуальності, адже сприяє усвідомленню національної ідентичності, збереженню культурної спадщини та формуванню міжкультурної толерантності. Практичні роботи з культурології покликані забезпечити інтеграцію гуманітарних знань у професійну підготовку майбутніх фахівців та сприяти їх гармонійному особистісному розвитку.

Практичне заняття 1

КУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

План:

1. Об'єкт і предмет культурології, її структура та місце в системі наук.
2. Основні методи, категорії та функції культурологічного знання.
3. Культурологія як навчальна дисципліна.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Що є об'єктом, а що – предметом культурології? Чим вони відрізняються?
2. Назвіть основні етапи становлення культурології як самостійної науки.
3. Хто і коли ввів термін «культурологія»? Як ця подія вплинула на розвиток гуманітарного знання?
4. Поясніть співвідношення культурології з філософією культури, соціологією культури та культурною антропологією.
5. Які функції виконує культурологія в суспільстві? Наведіть приклади.
6. Охарактеризуйте основні розділи сучасної культурології (теоретична, історична, прикладна тощо).
7. Яка роль семіотичних та герменевтичних методів у культурологічних дослідженнях?
8. Чому культурологію називають «інтегративною» наукою?
9. Які виклики стоять перед культурологією в добу глобалізації?

Питання для обговорення:

1. Як ви вважаєте, чи можна досліджувати культуру об'єктивно, чи таке дослідження завжди буде суб'єктивним, пропущеним крізь призму власної системи цінностей дослідника?
2. Як ви вважаєте, які навички та знання з інших дисциплін потрібні культурологу в практичній роботі?

Бліц-тести до теми:

1. Термін «культурологія» вперше запропонував:

- а) Е. Тайлор
- б) Л. Уайт
- в) К. Леві-Строс
- г) Й. Гейзінга

2. Предмет культурології – це:

- а) сукупність усіх артефактів людства
- б) закономірності виникнення, розвитку та функціонування культури як специфічного людського способу буття
- в) еволюція біологічних видів
- г) художня творчість окремих народів

3. Який метод передбачає вивчення культури в її історичному розвитку?

- а) синхронний
- б) структурно-функціональний
- в) діахронний
- г) біхевіористський

4. До якого типу наук належить культурологія згідно з класичною класифікацією?
- природничих
 - суспільно-гуманітарних
 - формальних (математика, логіка)
 - технічних

5. Що з переліченого НЕ є функцією культурології?
- пізнавальна
 - прогностична
 - генерування нових біологічних видів
 - аксіологічна (ціннісна)

Відкриті тести (доповнити речення)

6. Структурними елементами культури, які вивчає культурологія, є звичаї, цінності, норми, мова, символи та _____.

7. Підхід, що розглядає культуру як знакову систему, називається _____.

Вправи та практичні завдання:

1. Заповніть таблицю «Культурологія vs. Культурна антропологія» за критеріями: об'єкт, предмет, історичний контекст виникнення, провідні методи, школи.

2. Складіть концептуальну карту (mind map) навколо ключового слова «культурологія», включивши в неї: суміжні науки, методи, структуру, функції. Використовуйте стрілки та зв'язки.

3. Уявіть, що ви культуролог. Виберіть будь-яке повсякденне явище (черга, селфі, весільний обряд) та застосуйте до нього три різних культурологічних методи (наприклад, герменевтичний, функціональний, структуралістський). Опишіть, як змінюється тлумачення явища.

Теми есе:

- Чи може культуролог передбачити майбутнє культури?
- Що таке «культурна травма» і як її досліджувати?
- Від міфу до техніки: еволюція предметного поля культурології.

Словник ключових понять та термінів для теми «Культурологія як наука та навчальна дисципліна»:

- **Акультурація** – процес взаємовпливу культур, у результаті якого одна культура (або її носії) запозичує окремі елементи іншої культури (цінності, норми, технології, зразки поведінки). У контексті культурології як науки розглядається як один із механізмів культурних змін, що вивчається в рамках історичної та антропологічної парадигм.
- **Антропологія культурна** – розділ культурології (на межі з етнологією та соціальною антропологією), що досліджує походження, розвиток і функціонування культури в первісних і традиційних суспільствах, а також універсалії та варіативність культурних форм.
- **Артефакт культурний** – будь-який штучно створений об'єкт (матеріальний або ідеальний), що несе в собі культурну інформацію: знаряддя праці, твір мистецтва, ритуал, текст, технологію. Є базовою одиницею аналізу в морфології культури.
- **Вартості культурні (культурні цінності)** – об'єкти, ідеї, норми, образи, що мають позитивне значення для певної спільноти, виступають критеріями оцінки та регуляторами поведінки. Культурологія вивчає їх генезу, ієрархію, трансформацію в різних типах культур.

- **Герменевтика культури** – методологічний підхід у культурології, що розглядає культуру як сукупність «текстів», які потребують розуміння та інтерпретації. Зосереджується на виявленні смислів, які вкладали у феномени культури їх творці та сучасники.
- **Дисципліна навчальна (культурологія як навчальна дисципліна)** – систематизована сукупність знань про культуру, організована відповідно до дидактичних цілей освіти. Включає теорію культури, історію культурологічних учень, історію світової та національної культури, прикладну культурологію.
- **Елітарна культура** – сукупність культурних форм, орієнтованих на обрану меншість, яка володіє спеціальною підготовкою для їх сприйняття (класичне мистецтво, філософія, вишукана література). У навчальному курсі культурології аналізується як один із типів субкультури на противагу масовій.
- **Ідентичність культурна** – усвідомлення індивідом або групою своєї належності до певної культури, що виявляється в мові, цінностях, звичаях, стилі життя. Культурологія досліджує механізми її формування, трансформації та кризи в умовах глобалізації.
- **Інкультурація** – процес засвоєння індивідом норм, цінностей, мови, символічного світу тієї культури, у якій він живе (на відміну від соціалізації, акцент на культурній складовій). Вивчається культурною антропологією та психологією культури.
- **Інтегративність культурології** – властивість культурології як науки синтезувати знання про культуру з різних дисциплін (філософії, історії, соціології, етнології, семіотики, мистецтвознавства), утворюючи міждисциплінарне поле дослідження.
- **Контркультура** – тип субкультури, що не просто відрізняється від домінуючої культури, а відкрито вступає з нею в конфлікт, пропонуючи радикально інші цінності, норми, символи (наприклад, рух хіпі, панк). Вивчається соціологією культури та культурною динамікою.
- **Культура** – центральна категорія культурології; у широкому сенсі – сукупність матеріальних і духовних засобів, способів і результатів людської діяльності, що успадковуються соціально та забезпечують адаптацію, відтворення й розвиток суспільства. У вузькому – ціннісно-нормативна та символічна система, що визначає образ життя спільноти.
- **Культурологія** – наука (та навчальна дисципліна), об'єктом якої є культура як цілісна система, а предметом – закономірності її виникнення, функціонування, розвитку, трансляції, морфології, типології та взаємодії різних культур. Відрізняється міждисциплінарним синтетичним характером.
- **Культурна політика** – практичний вимір прикладної культурології; система заходів держави та суспільних інституцій щодо збереження, розвитку, поширення культури, управління культурною спадщиною та міжкультурним діалогом.
- **Культурна спадщина** – сукупність матеріальних і духовних артефактів, створених попередніми поколіннями, які мають історичну, естетичну, наукову цінність і передаються в часі (пам'ятки, традиції, мови, знання). Культурологія вивчає механізми її селекції, охорони та актуалізації.
- **Культурний релятивізм** – методологічний принцип культурології, згідно з яким будь-яку культуру слід аналізувати, виходячи з її власних цінностей, норм і контексту, без нав'язування зовнішніх критеріїв (на противагу етноцентризму).
- **Культурний універсалізм** – концепція, що визнає існування загальнолюдських культурних форм (мовна здатність, заборона інцесту, ритуалів, соціальної стратифікації тощо). Важливий для порівняльних досліджень культур.
- **Культурні універсалії** – спільні для всіх культур категорії (вік, стать, виховання дітей, поховальні обряди, табу, міфи, знаряддя праці тощо), виявлені етнографічними дослідженнями (Дж. Мердок) та пояснювані в культурології функціональними потребами людського існування.
- **Масова культура** – тип культури, орієнтований на стандартизоване виробництво культурних продуктів (кіно, поп-музика, реклама) для широкої аудиторії, з комерційними

цілями та спрощеним змістом. Аналізується культурологією як феномен індустріального та постіндустріального суспільства.

- **Менталітет** – глибинний шар колективної свідомості, що включає неусвідомлювані установки, звичні способи сприйняття, оцінки та поведінки, притаманні певній культурі чи соціальній групі. Вивчається історичною культурологією та історією ментальностей.

- **Методологія культурології** – система принципів, підходів і методів дослідження культури: діахронічний (історичний), синхронічний (структурно-функціональний), порівняльний, семіотичний, герменевтичний, системний тощо.

- **Морфологія культури** – розділ культурології, що вивчає внутрішню будову культури, її форми та структури – співвідношення матеріальної, духовної, художньої, фізичної культури, а також субкультур, артефактів, культурних інституцій.

- **Об'єкт культурології** – культура як системна цілісність, що виявляється в різноманітті конкретних культур, історичних типів, форм, процесів. Відрізняється від об'єктів інших наук про культуру (історії мистецтв, етнографії) ступенем узагальнення.

- **Парадигма культурологічна** – сукупність фундаментальних наукових установок, понять і зразків дослідження культури, що панують на певному етапі (натуралістична, соціологічна, ідеалістична, семіотична, постмодерна тощо).

- **Предмет культурології** – найбільш загальні закономірності культурогенезу, структурно-функціональних зв'язків у культурі, динаміки культурних систем, типових моделей взаємодії культур, механізмів трансляції культурного досвіду.

- **Семіотика культури** – напрям культурології, що трактує культуру як знаково-символічну систему, сукупність кодів, текстів і комунікативних процесів. Розроблена школою Ю. Лотмана, М. Бахтіна, Р. Барта.

- **Соціологія культури** – розділ культурології (на стику з соціологією), що досліджує соціальні закономірності функціонування культури: стратифікацію культурних потреб, діяльність культурних інституцій, соціальні механізми поширення культурних зразків.

- **Субкультура** – відносно автономна культурна система всередині панівної культури, що має специфічні цінності, мову (жаргон), поведінку, стиль (молодіжна, професійна, релігійна субкультури). Аналізується культурологією як механізм культурного плюралізму.

- **Тип культури** – історично стійка сукупність рис, що характеризують культури певної епохи, регіону або цивілізації (антична, середньовічна, західна, східна). Виділяється в типологіях культурології (напр., О. Шпенглер, А. Тойнбі, П. Сорокін).

- **Теорія культури** – основний розділ культурології, що узагальнює емпіричні дані про культуру, розробляє категоріальний апарат, закони, моделі культурного процесу, визначає предметні межі та методологію культурологічного дослідження.

- **Філософія культури** – розділ філософського знання, що є теоретичним фундаментом культурології; розглядає сутність культури, сенс людської діяльності, співвідношення культури та природи, культури та особистості, критерії прогресу. Відмінність від культурології – більш абстрактний, аксіологічний, спекулятивний характер.

- **Цивілізація** – поняття, близьке до культури, але частіше позначає: 1) стадію суспільного розвитку (після дикості й варварства); 2) якісну своєрідність матеріальної, технологічної, соціально-політичної сфери великих історичних спільнот; 3) сукупність локальних культур (давньоєгипетська, європейська). Культурологія диференціює «культуру» як духовний код і «цивілізацію» як технічний каркас суспільства (О. Шпенглер, М. Бердяєв).

- **Цінності культурні** – об'єкти, ідеї, норми, образи, що мають позитивне значення для певної спільноти, виступають критеріями оцінки та регуляторами поведінки. Культурологія вивчає їх генезу, ієрархію, трансформацію в різних типах культур.

Практичне заняття 2

ГЕНЕЗИС КУЛЬТУРИ

План:

1. Проблема антропосоціогенезу. Біологічні та соціальні передумови виникнення культури.
2. Виникнення та сутність культурної еволюції.
3. Основні концепції та теорії генезису культури (семіотична, психоаналітична, ігрова, магична тощо).
4. Форми первісної культури.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Що таке «генезис культури»? Чим це поняття відрізняється від «історії культури»?
2. Назвіть основні наукові підходи до пояснення походження культури.
3. Яку роль у становленні культури відіграли трудова діяльність і знаряддя праці?
4. Поясніть значення мови та мовлення в процесі генезису культури.
5. Що таке «неолітична революція» та як вона змінила характер культури?
6. Назвіть основні теорії походження культури.
7. Яким чином ритуал і міф сприяли формуванню перших культурних кодів?
8. Як відбувався перехід від природного до символічного в ранніх культурах?
9. Чому виникнення поховальних обрядів є важливою ознакою становлення культури?
10. У чому полягає дискусія про «культурний вибух» верхнього палеоліту?

Творчі завдання:

1. «Щоденник первісної людини» – напишіть 3 сторінки від імені людини пізнього палеоліту, яка вперше створює наскельний малюнок. Опишіть свої відчуття, думки, пояснення того, що відбувається.
2. Реконструкція ритуалу – придумайте та опишіть гіпотетичний ритуал ініціації в епоху мезоліту. Визначте його символи, послідовність дій та культурне значення.
3. Візуальна концепція – створіть комікс або серію з 5–6 малюнків, які ілюструють ключові етапи генезису культури (від австралопітеків до ранньої землеробської громади).
4. Діалог теорій – напишіть коротку п'єсу (на 2–3 сторінки), в якій зустрічаються Йоганн Готфрід Гердер, Зигмунд Фрейд і Лев Гумільов, обговорюючи, що стало головним поштовхом до виникнення культури.
5. Крос-культурний проєкт – порівняйте міф про створення людини в одній архаїчній культурі (наприклад, в австралійських аборигенів) із сучасним науковим поясненням генезису культури. Знайдіть спільні смислові структури.

Вправи:

Вправа 1. Термінологічне лото

Складіть таблицю: лівий стовпчик – поняття (антропогенез, соціогенез, синкретизм, анімізм, тотемізм), правий – їхні визначення. Завдання: правильно з'єднати пари та навести по одному прикладу прояву кожного явища в первісній культурі.

Вправа 2. Хронологічний ланцюжок

Розташуйте події в правильному порядку:

1. Виникнення абстрактного мислення (зафіксоване за артефактами)

2. Початок використання вогню
3. Формування родоплемінної організації
4. Поява наскельного живопису
5. Перехід до відтворювального господарства

Вправа 3. Аналіз джерела

Дано зображення «Венера з Віллендорфа» (або іншої палеолітичної статуетки). Дайте відповіді на питання:

1. Які риси гіпертрофовані, а які відсутні? Чому?
2. Які гіпотези існують щодо призначення цього артефакту?
3. Як цей об'єкт свідчить про зміну свідомості людини?

Тести

1. Яка з перелічених ознак є визначальною для культури як специфічно людського феномену?

- а) Використання знарядь
- б) Прямоходіння
- в) Здатність створювати та транслювати символи
- г) Стадний спосіб життя

2. Теорія, згідно з якою культура виникає як спосіб компенсації біологічної недостатності людини, належить:

- а) Е. Тайлору
- б) А. Гелену
- в) К. Марксу
- г) К. Леві-Строссу

3. Що з названого з'явилося у культурі пізніше за інші явища?

- а) Ритуальне поховання
- б) Прикраси з раковин
- в) Землеробство
- г) Наскельна фреска

4. Відповідно до психоаналітичного підходу (З. Фрейд, К. Юнг), культура виникає з:

- а) Матеріального виробництва
- б) Придушення та сублімації потягів
- в) Наслідування природних процесів
- г) Мовного спілкування

5. Укажіть дві головні риси міфологічної свідомості:

- а) Логічна доказовість
- б) Синкретизм
- в) Індивідуальне авторство
- г) Персоніфікація природи

7. «Неолітична революція» спричинила:

- а) Появу родової общини
- б) Перехід до осілості та виробництва їжі
- в) Виникнення перших знарядь з каменю
- г) Початок глобальних міграцій

Теми доповідей:

1. Археологічні свідчення генезису культури.
2. Роль мови в становленні символічної культури.
3. Критика «трудової теорії» антропогенезу.
4. Нелінійність генезису культури: періоди стагнації, культурний занепад неандертальців.
5. Поховальний обряд як дзеркало світогляду.
6. Генезис культури в сучасній українській антропології (дискусійний аспект).
7. Відлуння архаїки: як ритуали палеоліту функціонують у сучасних релігіях та звичаях.

Словник ключових понять та термінів до теми «Генезис культури»:

- **Антропогенез** – процес еволюційного походження та розвитку людини як біологічного виду (прямоходіння, збільшення мозку, розвиток руки). Є біологічною передумовою культурогенезу.
- **Артефакт** – будь-який штучно створений людиною предмет (знаряддя, посуд, прикраса, споруда тощо). Матеріальне свідчення культурогенезу та основне джерело для вивчення первісної культури.
- **Біологічне та соціальне в людині** – діалектична єдність природних задатків (інстинктів, потреб) та соціокультурних якостей (свідомості, мови, норм), яка формувалася в процесі антропосоціогенезу.
- **Видова специфічність культури** – унікальна здатність людини (*Homo sapiens*) створювати, зберігати та передавати позабіологічні (символічні) програми поведінки, що відрізняє її від тварин.
- **Генезис культури (культурогенез)** – процес виникнення, становлення та розвитку культури від доісторичних форм (пракультури) до розвинених культурних систем.
- **Гра як генезис культури** – концепція Й. Хейзінги (*Homo ludens*), згідно з якою гра (змагання, ритуал, свято) є первинним джерелом і фундаментом усіх культурних форм – права, науки, мистецтва, філософії.
- **Дифузійнізм** – напрям в антропології, що пояснює походження культури запозиченнями та міграціями культурних елементів з одного або кількох центрів в інші регіони.
- **Доместикація** – одомашнення диких рослин і тварин, що розпочалося в неоліті. Спричинило перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства.
- **Еволюціонізм культурний** – парадигма (Е. Тайлор, Л. Морган), що розглядає культуру як результат поступового ускладнення від простих до складних форм, проходження стадій дикості, варварства, цивілізації.
- **Екзогамія** – звичай укладання шлюбу поза межами своєї соціальної групи (роду). Виникла в первісному суспільстві для запобігання інбридингу та зміцнення міжродових зв'язків.
- **Жертвоприношення** – релігійно-магічна дія, що передбачає приношення дарів (їжі, речей, тварин, людей) надприродним силам. Одна з ранніх форм комунікації в архаїчній культурі.
- **Знаряддя праці** – перші штучні артефакти (галькові знаряддя олдувайської культури, біфаси, рубила), виготовлення яких вважається визначальним чинником антропогенезу та початком культурогенезу.
- **Ініціація** – обряд переходу юнаків та дівчат у дорослий статус, пов'язаний із випробуваннями, таємними знаннями та символічною «смертю-відродженням». Важливий механізм трансляції культури.

- **Інкультурація** – процес засвоєння індивідом культурних норм, цінностей, знань і навичок, що починається з дитинства. Забезпечує відтворення культури в поколіннях.
- **Культурогенез** – синонім генезису культури; процес зародження та формування культури як специфічно людського способу діяльності на межі біологічної та соціальної еволюції.
- **Людина вміла (Homo habilis)** – вид викопних гомінідів (2,8–1,5 млн років тому), який першим почав систематично виготовляти кам'яні знаряддя (олдувайська культура). Цей рубіж вважається початком культурогенезу.
- **Магія** – сукупність обрядів і вірувань, заснованих на вірі в здатність людини надприродним шляхом впливати на природу, людей, тварин. Одна з найдавніших форм релігійних уявлень.
- **Міф** – оповідь про походження світу, богів, людей, культурних благ (вогню, ремесел, звичаїв). Виконував функцію світогляду, космології та колективної пам'яті в первісній культурі.
- **Неолітична революція** – термін Г. Чайлда для позначення радикального переходу в від привласнюючого господарства (мисливство, збирання) до відтворювального (землеробство, скотарство). Зумовила появу цивілізацій.
- **Ноосфера** – за В. Вернадським та П. Тейяром де Шарденом, «сфера розуму», що виникає з біосфери під впливом людської свідомості та культури. Етап еволюції, де культура стає планетарною силою.
- **Обряд** – стереотипна, символічна, емоційно насичена колективна дія, що регулює найважливіші моменти життя (народження, шлюб, поховання, календарні цикли) у первісній культурі.
- **Первісна культура** – історично перший тип культури (від появи Homo habilis до виникнення перших цивілізацій). Характеризується синкретизмом, міфологічним світоглядом, колективізмом та привласнюючим господарством.
- **Пракультура (протокультура)** – гіпотетичний перехідний стан від біологічних форм поведінки до власне культурної. Виникають перші знаряддя, зачатки мови, регулятори, але ще немає розвиненої символічної системи.
- **Ритуал** – формалізована, високостилізована послідовність дій, часто сакрального характеру. У генезисі культури ритуал (особливо поховальний) є однією з перших форм колективної символічної діяльності.
- **Родова община** – соціальна організація первісного суспільства, заснована на кровній спорідненості, колективній власності та спільному господарюванні. Базовий осередок культурогенезу.
- **Символ** – матеріальний об'єкт, дія або знак, що позначає дещо інше (абстрактне, сакральне, ідеальне) за угодою. Виникнення символічного мислення (верхній палеоліт) – ключовий момент генезису культури.
- **Соціогенез** – процес становлення соціальних інститутів, норм, стратифікації та влади в первісному суспільстві. Відбувався паралельно з антропогенезом та культурогенезом.
- **Табу** – система заборон на певні дії, слова, об'єкти сакрального характеру. Виникла в первісному суспільстві як механізм регулювання соціальних відносин (заборона інцесту, вбивства родича).
- **Тотемізм** – віра в надприродний зв'язок групи людей (роду) з певним видом тварин, рослин або явищем природи (тотемом). Одна з ранніх форм релігії, що відображає становлення родової структури.
- **Традиція** – спосіб передачі культурного досвіду від покоління до покоління через звичаї, обряди, навички, знання. Забезпечує стабільність культури на ранніх етапах її генезису.
- **Трудова теорія походження культури** – концепція Ф. Енгельса, згідно з якою саме трудова діяльність (виготовлення знарядь) виступила головним чинником, що перетворив мавпу на людину та породив мову, мислення, суспільство і культуру.

- **Універсалії культурні** – спільні риси, властиві всім культурам (мова, родина, релігія, ритуали, заборона інцесту, зброя). Виникають на ранніх етапах генезису культури як відповідь на фундаментальні потреби.
- **Фетишизм** – віра в надприродні властивості неживих предметів (фетишів: каменів, амулетів, частин тіла). Виник у первісній культурі як форма магічного мислення та проторелігії.
- **Філогенез культури** – історична еволюція культури в масштабі всього людського роду (на відміну від онтогенезу). Включає зміну культурних типів: від архаїчного до сучасного.
- **Хейзінга, Йоган (1872–1945)** – нідерландський історик культури, автор концепції «людини, що грає» (Homo ludens). Довів, що гра виникла раніше за культуру і є її фундаментальною основою.
- **Цивілізація (у контексті генезису культури)** – стадія культурного розвитку, що приходить на зміну первісній культурі з появою міст, писемності, держави, соціальної нерівності. Часто протиставляється «дикості» та «варварству».
- **Шаманізм** – давня форма релігійно-магічної практики, заснована на вірі в спілкування шамана з духами у стані трансу. Один із механізмів раннього культурогенезу, пов'язаний із лікуванням, пророцтвами, календарними обрядами.
- **Явище культури** – усе, що створене людиною на відміну від природи. У дослідженнях генезису культури ключовим є питання, коли і як виникло це «явище» – перший артефакт, символічне позначення, поховальний обряд.

Практичне заняття 3

КУЛЬТУРА НАРОДІВ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

План:

1. Культура Стародавнього Єгипту.
2. Культура цивілізацій Месопотамії.
3. Культура Стародавньої Індії.
4. Культура Стародавнього Китаю та Японії.
5. Культура народів Близького Сходу.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Порівняйте уявлення про загробне життя в давніх єгиптян та мешканців Межиріччя. Чому єгипетська культура приділяла так багато уваги муміфікації?
2. Чому в Стародавній Індії склалася кастова система і як вона відображалася в культурі (наприклад, у «Законах Ману»)?
3. У чому полягає «раціоналізм» китайської культури на відміну від міфологізму єгипетської чи індійської? Поясніть на прикладі конфуціанства та даосизму.
4. Які технологічні досягнення Стародавнього Сходу (колесо, писемність, іригація, шовк, папір) вплинули на весь подальший розвиток людства?

Тести

1. Які з перелічених споруд є архітектурною візитівкою Стародавнього Єгипту?

- А) Зиккурати
- Б) Ступи
- В) Піраміди
- Г) Пагоди

2. Як називається система письма у Межиріччі?

- А) Ієрогліфи
- Б) Клінопис
- В) Брахмі
- Г) Демотика

3. Який з епосів є видатною пам'яткою літератури Стародавньої Месопотамії?

- А) «Махабхарата»
- Б) «Епос про Гільгамеша»
- В) «Рамаєна»
- Г) «Книга мертвих»

4. Де була створена «Алмазна сутра»?

- А) Єгипет
- Б) Індія
- В) Китай
- Г) Персія

5. Яке божество вважалося покровителем писарів і мудрості в Стародавньому Єгипті?

- А) Анубіс
- Б) Тот
- В) Ра
- Г) Гор

6. Що таке «Дао» в давньокитайській філософії?

- А) Правильне жертвопринесення
- Б) Природний шлях усіх речей
- В) Колесо перероджень
- Г) Священний текст

7. Зіккурати в Месопотамії використовувалися переважно як:

- А) Усипальниці фараонів
- Б) Храми-вежі для спілкування з богами
- В) Палаци правителів
- Г) Обсерваторії

8. Яка каста в Стародавній Індії вважалася найвищою згідно із законами Ману?

- А) Шудри
- Б) Вайш'ї
- В) Кшатрії
- Г) Брахмани

9. Китайський філософ Конфуцій головну увагу приділяв:

- А) Містичному пізнанню світу
- Б) Астрономії та математиці
- В) Етичним нормам і правильному правлінню
- Г) Військовому мистецтву

11. Закони Хаммурапі були створені в:

- А) Стародавньому Китаї
- Б) Вавилонському царстві

- В) Індській цивілізації
- Г) Новоассирійській державі

Тести на встановлення відповідності:

1. Співвіднесіть пам'ятку чи винахід із цивілізацією:

- 1. Папірус А) Індія
- 2. Шахи Б) Єгипет
- 3. Шовк В) Месопотамія
- 4. Колісниця Г) Китай

2. Зіставте філософсько-релігійні системи з їхніми засновниками / ключовими текстами:

- 1. Конфуціанство А) Сіддхартха Гаутама
- 2. Даосизм Б) «Лунь юй» (Бесіди та судження)
- 3. Буддизм В) Лаоцзи, «Дао де цзін»
- 4. Зороастризм Г) Авеста

Тести на встановлення послідовності:

1. Розташуйте в хронологічному порядку виникнення цих типів писемності:

- 1. Клінопис шумерів
- 2. Ієрогліфи єгиптян
- 3. Алфавіт фінікійців
- 4. Письмо Брахмі в Індії

2. Відновіть послідовність етапів будівництва єгипетської піраміди (від початку до кінця):

- А) Вирівнювання майданчика та орієнтація за зірками
- Б) Обробка зовнішніх блоків вапняком
- В) Транспортування кам'яних блоків із каменоломень
- Г) Зведення поховальної камери та розвантажувальних порожнин

Тести з відкритою відповіддю:

- 1. Як називаються ритуальні тексти, написані на стінах гробниць фараонів Нового царства в Єгипті?
- 2. Назвіть ім'я легендарного правителя – творця першого зведення законів у Месопотамії.
- 3. Яку китайську філософську школу створено на засадах абсолютної рівності всіх людей та засудження війни?
- 4. Що таке «амарнське мистецтво»?
- 5. Як називається найдавніший збірник священних гімнів Індії (ведична література)?

Тести «так» чи «ні»:

- 1. Шумерське письмо спочатку було піктографічним, а потім перетворилося на клинопис.
- 2. У Стародавньому Єгипті муміфікували тільки фараонів.
- 3. Винахід паперу приписується стародавнім китайцям.
- 4. «Закони Ману» – це пам'ятка права Стародавнього Китаю.

5. У Вавилоні вежу «Етеменанкі» (біблійна Вавилонська вежа) будували з обпаленої цегли та асфальту.
6. Буддизм виник у Китаї, а потім поширився в Індію.

Теми для доповідей та рефератів:

1. Шумерська писемність: від клинопису до перших літературних пам'яток («Епос про Гільгамеша»).
2. Зиккурат як архітектурний символ релігійного світогляду стародавніх мешканців Межиріччя.
3. Кодекс Хаммурапі: відображення соціальної структури та правової культури Вавилону.
4. Астрономія та математика у Вавилоні: внесок у світову науку.
5. Монументальне мистецтво Ассирійської імперії: рельєфи, ламасу та палацова розкіш.
6. Концепція загробного життя та її втілення у поховальних культах (піраміди, муміфікація, «Книга мертвих»).
7. Канон у давньоєгипетському живописі та скульптурі: символізм кольору, форми, пропорцій.
8. Ієрогліфіка як сакральне знання: історія дешифрування (Розетський камінь) та еволюція писемності.
9. Архітектурні ансамблі Карнаку та Луксору: простір, ритуал і влада фараона.
10. Релігійна реформа Ехнатона: конфлікт традиції та новаторства в культурі (амарнський період).
11. Ведична культура: формування священних текстів (Рігведа, Упанішади) та їх вплив на індійську ментальність.
12. Буддизм як культурний феномен: поширення, ступи, печерні храми Аджанти.
13. Кастова система в дзеркалі культури: відображення соціальної ієрархії в мистецтві та повсякденні.
14. Давньоіндійський епос («Махабхарата» та «Рамаяна»): джерело морально-філософських архетипів.
15. Наука та винаходи: цифра «0», шахмати, аюрведа – культурний спадок Стародавньої Індії.
16. Конфуціанство як культурна матриця китайської цивілізації: культ предків, ритуал та ієрархія.
17. Даосизм та пошук гармонії: поняття «дао», «у-вей» та їх вплив на китайське мистецтво.
18. Ієрогліфічна писемність Китаю: еволюція від гадальних написів до каліграфії як вищого мистецтва.
19. Архітектура стародавнього Китаю: пагоди, Великий шовковий шлях та символіка простору в забудові міст.
20. Науково-технічні досягнення: папір, порох, компас, книгодрукування – вплив на світову культуру.

Порівняльні та проблемні теми (для поглиблених робіт):

1. Міфологічні системи Стародавнього Сходу: порівняльний аналіз космогонічних міфів Єгипту, Межиріччя та Індії.
2. Символіка числа, кольору та жесту в ритуалах стародавніх східних цивілізацій.
3. Жінка в культурах Стародавнього Сходу: правовий та ритуальний статус (на прикладі Єгипту, Вавилону, Китаю).
4. Феномен «вічного мистецтва»: канонічність, традиціоналізм та інновації у художній культурі Стародавнього Сходу.

5. Взаємовплив культур через торгівлю та завоювання (Великий шовковий шлях, військові походи Персії).

Словник ключових понять та термінів до теми «Культура народів Стародавнього Сходу»:

- **Амулет-скарабей** – стародавній єгипетський оберіг у формі жука, символ відродження та сонячного божества.
- **Асури** – у ведійській та індуїстській міфології клас могутніх напівбогів, титанів або демонічних істот, що змагаються з богами (девами) за владу.
- **Атон** – у давньоєгипетській релігії періоду божество сонячного диска, культ якого запровадив фараон Ехнатон.
- **Ахура Мазда** – верховне божество в зороастризмі, творець світу, джерело добра, світла й істини.
- **Баал (Ваал)** – верховне божество в західносемітських релігіях (Фінікія, Угарит), бог грому, родючості, бурі.
- **Бабілон (Вавилон)** – одне з найбільших міст Стародавнього Межиріччя, столиця Вавилонського царства, центр культури й науки.
- **Брахман** – у ведійській релігії жрець, що виголошує молитви; в індуїстській філософії – абсолютна реальність, безособове духовне начало.
- **Брахманізм** – ранній етап розвитку індуїзму (X ст. до н. е. – IV ст. н. е.), заснований на авторитеті Вед і жрецьких ритуалах.
- **Будда** – ім'я Сіддгартхи Гаутами (VI–V ст. до н. е.), засновника буддизму; означає «просвітлений».
- **Буддизм** – релігійно-філософське вчення, що виникло в Стародавній Індії, засноване на ідеях страждання, причинності, нирвани та відмови від бажань.
- **Вайш'ї** – третя варна (станова група) в Стародавній Індії, що об'єднувала землеробів, скотарів, торговців.
- **Варна** – чотири основні соціальні стани (брахмани, кшатрії, вайш'ї, шудри) у стародавньому індійському суспільстві.
- **Веди** – найдавніші священні тексти індуїзму (Рігведа, Самаведа, Яджурведа, Атхарваведа), складені арійськими племенами (II–I тис. до н. е.).
- **Вішну** – один із верховних богів індуїзму, охоронець світу, що періодично втілюється у вигляді аватар (Крішна, Рама тощо).
- **Ганеша** – індуїстський бог мудрості, знання та усунення перешкод, син Шиви, зображуваний із головою слона.
- **Гільгамеш** – напівлегендарний цар шумерського міста Урук (XXVII ст. до н. е.), головний герой «Епосу про Гільгамеша».
- **Гіксоси** – кочові семітські племена (XVII–XVI ст. до н. е.), які завоювали Нижній Єгипет і правили як фараони XV династії.
- **Гробниця** – культова споруда для поховання померлих: мастаби, піраміди, скельні гробниці (Єгипет), тумули (Анатолія), кургани (Центральна Азія).
- **Гуру** – в індуїзмі та буддизмі духовний наставник, учитель, що передає священне знання учням.
- **Дао** – фундаментальна категорія китайської філософії (даосизму), «шлях» (природи, космосу, людського життя), першооснова буття.
- **Даосизм** – релігійно-філософське вчення Стародавнього Китаю (Лао-цзи, VI–V ст. до н. е.), що проголошує ідеал недеяння (у-вей) та єднання з Дао.
- **Деві** – у ведійській та індуїстській міфології божественні істоти, що протистоять асурам.
- **Дхарма** – складна категорія індійської філософії: закон, обов'язок, моральний порядок, вчення Будди (буддха-дхарма).

- **Ен** – титул верховного жреця в шумерських містах-державках, який також міг виконувати функції правителя.
- **Енкі** – шумерський бог підземних прісних вод, мудрості, чаклунства, творіння (аккадський аналог – Еа).
- **Енліль** – верховний бог шумерського пантеону, владика вітру, повітря та царської влади, покровитель Ніппура.
- **Епос про Гільгамеша** – найдавніша літературна поема (XVIII–XVII ст. до н. е.) аккадською мовою, присвячена пошукам безсмертя.
- **Єгипетська книга мертвих** – збірка заупокійних текстів (заклинань, гімнів, ритуалів) із Нового царства, що мала допомогти померлому в загробному суді.
- **Жертвенник** – культове підвищення (кам'яне, глиняне, бронзове) для принесення жертв богам або предкам (характерне для всіх східних цивілізацій).
- **Заратуштра (Зороастр)** – пророк і реформатор давньоіранської релігії (X–VII ст. до н. е.), автор «Гат», основоположник зороастризму.
- **Зиккурат** – культова вежа (східча частина піраміди) у Месопотамії (III–I тис. до н. е.), «будинок-гора» для сходження божества.
- **Ібіс** – священний птах у Стародавньому Єгипті, одне з утілень бога мудрості Тот (його часто зображували з головою ібіса).
- **Ієрогліфіка** – система писемності Стародавнього Єгипту, яка налічувала понад 700 знаків.
- **Індуїзм** – сукупність релігійних традицій Індії, що сформувалися на основі ведійських ритуалів, упанішад, епосів («Махабхарата», «Рамаяна») та пуран.
- **Індуська тріада (Трімурті)** – концепція єдності трьох верховних богів: Брахми-творця, Вішну-охоронця, Шиви-руйнівника.
- **Йога** – комплекс духовних, психофізичних і аскетичних практик у стародавній Індії, спрямованих на звільнення (мокшу) та контроль свідомості.
- **Ка** – у давньоєгипетській релігії одна з душ людини (життєва сила, двійник), що продовжує існувати після смерті в гробниці.
- **Калі** – в індуїстській міфології богиня смерті, часу, руйнування, грізна форма Деві (дружини Шиви).
- **Карма** – у індійських релігіях закон причинно-наслідкового зв'язку: сума вчинків живої істоти, що визначає її майбутні переродження.
- **Каста** – ендогамна соціальна група (джаті) в Стародавній Індії, що виникла на основі варн і професійної спеціалізації.
- **Кенотаф** – символічна гробниця без тіла померлого (споруджувалася в Єгипті для фараона, що загинув далеко, або в Месопотамії для шанування предків).
- **Китайська стіна (Велика)** – оборонна споруда (збудована переважно за династій Цінь і Хань, III ст. до н. е. – III ст. н. е.) для захисту від кочовиків; символ китайської цивілізації.
- **Клінопис** – найдавніша система писемності (шумерів, аккадців, хетів, еламітів), знаки якої видовбувалися на глиняних табличках трикутним стилем.
- **Конфуціанство** – етико-філософське вчення Конфуція (VI–V ст. до н. е.) про гармонію суспільства на засадах людинолюбства, шанування предків і ритуалу.
- **Конфуцій (Кун-цзи)** – китайський мислитель, засновник конфуціанства, автор трактату «Лунь юй» («Бесіди і судження»).
- **Лама** – у тибетському буддизмі духовний учитель, настоятель монастиря, верховний ієрарх (Далай-лама, Панчен-лама).
- **Маат** – давньоєгипетське поняття істини, справедливості, космічного порядку; також богиня із пір'їною на голові (протипага хаосу Ісфет).
- **Мандала** – сакральна діаграма в буддизмі та індуїзмі (символ космосу, моделі Всесвіту), використовується для медитації.
- **Мантра** – у ведійській та індуїстській традиціях священне слово, склад або вірш, який повторюють для досягнення духовного ефекту.

- **Мастаба** – тип ранньої єгипетської гробниці (Додинастичний період, Раннє царство) у формі усіченої піраміди з підземною поховальною камерою.
- **Махабхарата** – давньоіндійський епос (складався з IV ст. до н. е. по IV ст. н. е.), який містить філософські тексти (Бгагавадгіту).
- **Межиріччя (Месопотамія)** – історико-географічний регіон між річками Тигр і Євфрат, де виникли шумерська, аккадська, вавилонська й асирійська цивілізації.
- **Мумія** – тіло померлого, законсервоване шляхом бальзамування (найбільш досконале – в Стародавньому Єгипті) для збереження плоті в потойбіччі.
- **Нармер – фараон (прибл. XXXI ст. до н. е.)**, об'єднувач Верхнього та Нижнього Єгипту; його палетка – один із найдавніших історичних документів.
- **Нефертіті** – давньоєгипетська цариця, дружина Ехнатона (XIV ст. до н. е.), відома скульптурним портретом і впливом на амарнський культ Атона.
- **Нірвана** – центральне поняття буддизму: стан звільнення від страждання, бажань, сансаричних перероджень.
- **Ом (Аум)** – найсвятіша мантра в індуїзмі, джайнізмі, буддизмі, що вважається первісним звуком Всесвіту.
- **Оракул** – у Стародавньому Китаї (гадальні кістки династії Шан) спосіб ворожіння за тріщинами на нагрітих панцирах черепах; відповіді божеств.
- **Осіріс** – давньоєгипетський бог смерті, воскресіння, царя загробного світу; чоловік Ісіди, батько Гора.
- **Папірус** – рослина *Cyperus papyrus*, а також писальний матеріал із неї (Стародавній Єгипет) – у вигляді сувоїв, що зберігали тексти релігійного, літературного, адміністративного змісту.
- **Піраміда** – монументальна усипальниця фараонів Стародавнього Єгипту (починаючи з III династії), символ сонячних променів і сходження душі до неба.
- **Птах** – давньоєгипетський божество-деміург, покровитель ремесел і мистецтв, головне божество Мемфіса.
- **Ра** – верховний бог сонця в Стародавньому Єгипті (ототожнювався з Амоном-Ра), творець світу, батько фараонів.
- **Рамаєна** – давньоіндійська епічна поема (прибл. IV–I ст. до н. е.) про подвиги Рами (аватари Вішну) та викрадення Сіти.
- **Реінкарнація** – перевтілення душі в іншому тілі (людини, тварини, рослини), ключове поняття індуїзму, буддизму, джайнізму.
- **Сансара** – в індійських релігіях коло народжень і смертей, страждальний цикл перероджень, з якого можна вийти через звільнення (мокшу, нірвану).
- **Саркофаг** – зовнішній кам'яний (рідше дерев'яний) ящик для мумії в Стародавньому Єгипті, часто покритий рельєфами й текстами Книги мертвих.
- **Сіндху (Інд)** – річка, що дала назву Індській (Хараппській) цивілізації (III–II тис. до н. е.); також священна ріка в індуїзмі.
- **Сінто** – традиційна релігія Японії, що сформувалася на основі анімістичних вірувань, культу предків і божеств камі.
- **Сфінкс** – у Стародавньому Єгипті статуя з тілом лева та головою людини (частіше фараона), символ царської влади й охоронець священних місць.
- **Тот** – давньоєгипетський бог мудрості, писемності, лічби, місяця, який записував вирок на загробному суді (зображувався з головою ібіса або павіана).
- **Урук** – шумерське місто (IV–III тис. до н. е.), де виникли монументальна храмова архітектура, писемність (протоклінопис) і правив легендарний цар Гільгамеш.
- **Фараон** – титул царя Стародавнього Єгипту, який вважався живим богом (втіленням Гора), верховним жерцем і володарем усієї землі.
- **Фінікійський алфавіт** – консонантна система письма (XXII ст. до н. е.), яка лягла в основу грецького, арамейського та більшості сучасних алфавітів.
- **Хаммурапі** – цар Вавилонії (XVIII ст. до н. е.), автор найвідомішого клинописного законодавчого кодексу (282 статті).

- **Цинь (династія)** – перша централізована імперія в Китаї (221–206 рр. до н. е.), за правління якої уніфікували писемність, гроші, міри, почали зводити Велику стіну.
- **Чакра** – у стародавніх індійських текстах (упанішади, тантри) психоенергетичний центр («колесо») в тонкому тілі людини; також дискова зброя бога Вішну.
- **Шаддуф** – простий підйомний механізм (жердина з противагою) у Стародавньому Єгипті для зрошення полів водою з Нілу.
- **Шан (династія)** – перша історично підтверджена династія в Китаї (прибл. 1600–1046 рр. до н. е.), відома гадальними кістками, бронзовими ритуальними посудинами, палацами.
- **Шумер** – найдавніша цивілізація Південного Межиріччя (IV–III тис. до н. е.), яка створила клинопис, міста-держави (Ур, Урук, Лагаш), зиккурати.
- **Шудра** – четверта, найнижча варна в Стародавній Індії (слуги, ремісники, працівники), які не мали права вивчати Веди.
- **Ян (янь)** – світле, активне, чоловіче начало в давньокитайській натурфілософії (опозиція ін-ян), пов’язане з небом, сонцем, рухом.

Практичне заняття 4

АНТИЧНА КУЛЬТУРА

План:

1. Культура Стародавньої Греції.
2. Культура Стародавнього Риму.
3. Розвиток та характерні риси елліністичної культури.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Назвіть основні періоди розвитку давньогрецької культури та їх хронологічні межі.
2. Що таке «калокагатія»? Чому це поняття є ключовим для розуміння грецької культури?
3. Порівняйте архітектурні ордери: доричний, іонічний та коринфський. Наведіть приклади споруд.
4. Які жанри та особливості давньогрецького театру? Хто такі Есхіл, Софокл, Евріпід та Арістофан?
5. Чому Гомера називають «батьком європейської літератури»? У чому суть «гомерівського питання»?
6. Які філософські школи виникли в класичний період? Поясніть суть ідей Сократа, Платона та Арістотеля.
7. У чому полягає практичність та велич римської культури на відміну від грецької «гармонії»?
8. Які інженерні досягнення римлян (бетон, акведуки, дороги, арки) змінили архітектуру?
9. Охарактеризуйте «золотий вік» римської поезії (Вергілій, Гораций, Овідій).
10. Що таке «римське право» і чому воно стало фундаментом сучасного законодавства?
11. Чому відбувся занепад античної культури? Назвіть внутрішні та зовнішні причини.

Творчі завдання:

1. «Один день з життя...» Написати есе-рефлексію від першої особи: «Я — афінський гопліт», «Я — римський патрицій на форумі». Передати атмосферу, побут та цінності.

2. **Реконструкція міфу.** Сучасна інтерпретація: як би виглядав міф про Дедала та Ікара, якби вони жили у XXI столітті? Напишіть короткий сценарій для соціальних мереж (TikTok/Instagram).
3. **Архітектурний проєкт.** Намалуйте або створіть у 3D-редакторі фасад будівлі «Сучасний університет» із обов'язковим використанням одного з античних ордерів (доричного, іонічного чи коринфського). Обґрунтуйте вибір.
4. **«Лист у минуле».** Складіть листа римському імператору Октавіану Августу від імені грецького філософа з порадами щодо збереження культури (не забуваючи про історичний контекст).

Практичні вправи:

Вправа 1. «Атрибуція артефакту» (Робота з ілюстраціями).

Використовуються зображення: Амфора з чорнофігурним вазописом, Римський Колізей, Статуя Венери Мілоської, Пантеон.

Завдання: Визначити культуру (грецька чи римська), приблизний період, функцію та описати художні особливості.

Вправа 2. «Сократівський діалог»

Інструкція: Розбийтесь на пари. Один студент виконує роль філософа-кініка (Діогена), інший — заможного афінянина. Розіграйте діалог на тему: **«Чи потрібна людині розкіш для щастя?»** Використовуйте метод навідних запитань (майевтика).

Вправа 3. «Логічні ланцюжки»

Завдання: Розташуйте події у хронологічному порядку та поясніть зв'язок:

- Загибель Римської імперії (476 р.)
- Золоте століття Перікла (V ст. до н.е.)
- Правління Октавіана Августа (Принципат)
- Троянська війна (датується приблизно XIII-XII ст. до н.е.)
- Походи Александра Македонського.

Вправа 4. «Переклад з латини»

Фрази для аналізу: «Mens sana in corpore sano», «Divide et impera», «Per aspera ad astra».

Завдання: Перекладіть, поясніть зміст. До якої сфери життя (спорт, політика, мотивація) сьогодні можна застосувати ці гасла?

Теми есе:

1. «Грецький поліс як унікальний феномен культури: демократія, свобода та трагедія».
2. «Чи був Стародавній Рим лише «учнем» Греції? Римське новаторство в праві та інженерії».
3. «Міф про Пегаса або Подвиги Геракла: архетипи колективного несвідомого в античності».
4. «Античність та сучасний кінематограф: спотворення історії чи пошук вічних цінностей?» (на прикладі фільмів «Троя», «Гладіатор», «Олександр»).

Теми доповідей та презентацій:

1. Еллінізм: культурний синтез Сходу та Заходу після походів Александра Македонського.
2. Сім чудес світу античності: історія створення та міфологія руйнування.
3. Давньогрецькі Олімпійські ігри: від релігійного ритуалу до спортивного свята.
4. «Батько історії» Геродот: поєднання фактів, міфів та художнього слова.

5. Побут та звичаї римлян: терми, лупанарії, гладіаторські бої та тріумфи імператорів.
6. Римський скульптурний портрет: еволюція від реалізму республіки до ідеалізації імперії.

Тести:

Варіант 1. Закриті тести (одна правильна відповідь)

1. Яке з перелічених понять відповідає давньогрецькому народним зборам та виховному ідеалу?

- а) Колізей
- б) Агора та калокагатія
- в) Форум та пітетет
- г) Терми та синкліт

2. Який архітектурний ордер римляни вважали «найпишнішим» і використовували для храмів на честь богів?

- а) Доричний
- б) Іонічний
- в) Коринфський
- г) Тосканський

3. «Veni, vidi, vici» (Прийшов, побачив, переміг) – це крилата фраза:

- а) Цицерона
- б) Сократа
- в) Юлія Цезаря
- г) Овідія

4. Який вид скульптури був провідним у Стародавньому Римі?

- а) Кругла скульптура оголеного тіла
- б) Скульптурний портрет (бюст)
- в) Рельєфні фризи
- г) Хризоелефантинна техніка

Варіант 2. Відкриті тести (вставити пропущене слово)

1. Вершина давньогрецької архітектури — храм Парфенон в Афінах, присвячений богині _____.
2. Поема Вергілія «Енеїда» написана на замовлення імператора _____ та оспівує походження римлян від троянців.
3. У Стародавній Греції вихованням юнаків займалися _____ (вчителі красномовства та мислення).
4. Будівля для морських битв та гладіаторських ігор в Римі називається _____.

Словник ключових понять та термінів до теми «Антична культура»:

- **Агора (дав.-гр. ἀγορά)** – головна площа давньогрецького поліса, місце народних зборів, торгівлі, громадських дискусій та релігійних церемоній.
- **Базиліка (лат. basilica)** – у Стародавньому Римі – громадська споруда прямокутної форми з рядами колон, що використовувалась для судових засідань, торгівлі та ділових зустрічей; пізніше стала основою християнського храму.
- **Венера (лат. Venus)** – римська богиня любові, краси та родючості; ототожнювалась з грецькою Афродітою; вважалася праматір'ю римського народу (через Енея).
- **Гопліт (дав.-гр. ὀπλίτης)** – важкоозброєний піхотинець у Стародавній Греції, що мав бронзовий панцир, шолом, гомілки, круглий щит (гоплон), спис та меч; бився у фаланзі.

- **Геометрія (дав.-гр. γεωμετρία)** – наука про просторові форми та відношення, систематизована Евклідом у праці «Начала» (бл. 300 р. до н. е.) – одному з найвпливовіших текстів античності.
- **Демократія (дав.-гр. δημοκρατία – влада народу)** – політичний устрій, що сформувався в Афінах у V ст. до н. е., за якого громадяни (чоловіки) мали право голосувати в Народних зборах, обирати магистратів та брати участь у суді (гелієї).
- **Епос (дав.-гр. ἔπος – слово, оповідь)** – героїчне оповідання про минуле, що поєднує міфологію, історію та ідеали доблесті; найдавніші пам'ятки – поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея».
- **Єврипід (бл. 480–406 рр. до н. е.)** – давньогрецький драматург, автор трагедій («Медея», «Іполит», «Вакханки»), який новаторсько зображував людські пристрасті, психологію жінок і критикував традиційні міфи.
- **Жертвоприношення** – релігійний акт у давніх греків та римлян, що полягав у принесенні дарів (тварин, плодів, напоїв) богам з метою умилювання, подяки чи отримання пророцтва; часто супроводжувалось молитвами та ритуальними трапезами.
- **Зевс (дав.-гр. Ζεύς)** – верховний бог давньогрецького пантеону, володар неба, грому та блискавок, батько богів і людей; ототожнювався з римським Юпітером.
- **Ідея (дав.-гр. ἰδέα – видимість, сутність)** – філософське поняття Платона, що позначає нематеріальну вічну першооснову реального світу (ейдос); у риториці – головна думка промови.
- **Іонійський (іонійський) ордер** – один з трьох основних давньогрецьких архітектурних ордерів, що виник у Іонії (VI ст. до н. е.); відрізняється колонами з базами та волютами (завитками) на капітелях.
- **Коринфський ордер** – найпізніший з грецьких архітектурних ордерів (V–IV ст. до н. е.), характерною рисою якого є висока колона з капітеллю, прикрашеною листками аканта та волютами; широко використовувався римлянами.
- **Лікей (дав.-гр. Λύκειον)** – гімнасій в Афінах, заснований Аристотелем у 335 р. до н. е., де філософ навчав і створив власну наукову школу (перипатетики); дав назву ліцеям.
- **Міф (дав.-гр. μῦθος – переказ, оповідь)** – синкретичне оповідання, що пояснює походження світу, богів, героїв і соціальних інститутів; в античності був формою світогляду, релігії та переднаукового знання.
- **Німфи (дав.-гр. νύμφαι)** – нижчі божества в грецькій міфології, духи природних об'єктів (джерел, гір, дерев, морів); супроводжували вищих богів і жили в гармонії з природою.
- **Олімп (дав.-гр. Ὀλύμπος)** – гора в Північній Греції, що вважалася обителлю дванадцяти головних богів (Зевса, Гери, Афіни, Аполлона та ін.) – символ античного політеїзму.
- **Парфенон** – головний храм афінського Акрополя, присвячений богині Афіні (448–432 рр. до н. е., архітектори Іктін і Каллікрат); шедевр доричного ордера, втілення гармонії та афінської демократії.
- **Римське право** – найвидатніша правова система античності, що склалася у Стародавньому Римі (від Законів XII таблиць, 451–450 рр. до н. е., до Кодексу Юстиніана, 529–534 рр. н. е.); заклала основи сучасного цивільного права.
- **Стоїцизм** – філософська школа, заснована Зеноном з Кітіона в Афінах (бл. 300 р. до н. е.); вчила, що добродетельність – єдине благо, а людина має жити згідно з природою та логосом, приймаючи долю без пристрастей.
- **Трагедія (дав.-гр. τραγῳδία – «пісня козлів»)** – жанр давньогрецької драми, що виник з культу Діоніса; твори Есхіла, Софокла та Евріпіда порушували питання долі, моралі та страждання головного героя, який припускається помилки (гамартії).
- **Уран (дав.-гр. Οὐρανός)** – первинне божество в грецькій міфології, уособлення неба; батько титанів, циклопів і гекатонхейрів; повалений власним сином Кроносом.

- **Філософія** (дав.-гр. *φιλοσοφία* – любов до мудрості) – форма раціонального пізнання, що виникла в античній Греції (VI ст. до н. е.); охоплює онтологію, етику, гносеологію, естетику; основні представники: Фалес, Сократ, Платон, Аристотель.
- **Хітон** (дав.-гр. *χιτών*) – найпоширеніший одяг греків та римлян – полотняна або вовняна сорочка (з рукавами або без), яку скріплювали фібулами на плечах; чоловічий зазвичай короткий, жіночий – до стоп.
- **Центуріон** (лат. *centurio*) – командир центурії (підрозділу з 80–100 легіонерів) у давньоримській армії; характеризувався високою дисципліною, бойовим досвідом та владою карати легіонерів (жезлом з виноградної лози – *vitis*).
- **Чорнофігурний вазопис** – техніка розпису давньогрецьких керамічних виробів (VII–V ст. до н. е.), за якої фігури вкривалися чорним лаком, а деталі прорізувалися до кольору глини; згодом витіснена червонофігурним стилем.
- **Шолом коринфського типу** – характерний грецький шолом (VII–V ст. до н. е.), що повністю закривав обличчя, мав вузькі прорізи для очей, ніс (наносник) та виріз для губ; забезпечував максимальний захист гопліта.
- **Щит** (дав.-гр. *ἀσπίς*, лат. *scutum*) – оборонне спорядження воїна: грецький гоплон (круглий, з бронзи або дерева) та римський скутум (прямокутний, вигнутий); використовувався у фаланзі та легіоні для тактичної єдності.
- **Юпітер** (лат. *Iuppiter*) – верховний бог римського пантеону, володар неба, грому та блискавки, ототожнювався з грецьким Зевсом; його храм на Капітолійському пагорбі був центром римської державної релігії.
- **Язичництво** (від церк.-слов. «язики» – народи) – умовна назва політеїстичних релігій античності (греко-римської, єгипетської, кельтської тощо), що протиставляються християнству; базується на шануванні багатьох богів, природних сил та ритуалах.

Практичне заняття 5

КУЛЬТУРА В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

План:

1. Соціокультурна характеристики епохи Середньовіччя.
2. Розвиток освіти, культури та науки.
3. Мистецтво Середньовіччя.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Назвіть хронологічні межі Середньовіччя?
2. Назвіть основні риси романського та готичного стилів в архітектурі.
3. Що таке «літургійна драма» та «міракль»?
4. Хто такі ваганти та трубадури? Яку роль вони відігравали в культурі?
5. Перелічіть сім вільних мистецтв, які вивчали в середньовічних університетах.

Питання для обговорення:

1. Порівняйте образ людини в культурі раннього та класичного Середньовіччя. Що змінилося?
2. Чому собор у середньовічному місті називають «Біблією в камені»?
3. Поясніть суперечку між номіналістами та реалістами в контексті схоластики.
4. Як хрестові походи вплинули на європейську культуру?
5. У чому полягає універсальний характер культури Середніх віків?

6. Чи можна вважати культуру Середніх віків «темними віками»? Аргументуйте свою позицію.
7. Як ідеї святого Августина та Фоми Аквінського впливають на сучасну західну думку?
8. Чому лицарський роман став популярним жанром саме в XII–XIII ст.?

Творчі вправи:

1. «Лист із минулого» – напишіть лист від імені ченця-ілюмінатора з монастиря до свого учня, де опишіть процес створення книги та її значення.
2. Проєкт «Герб моєї родини за кодексом лицарської честі» – розробіть герб, девіз та короткий лицарський кодекс, використовуючи середньовічну символіку.
3. Реконструкція вітража – створіть ескіз вітража для готичного собору на обрану біблійну або алегоричну тему (з коротким поясненням символів).
4. Музична імпровізація – складіть невеликий текст у жанрі *кансони* (трубадурської пісні) про кохання, природу або хрестовий похід (можна покласти на відому середньовічну мелодію).
5. «Суперечка в університеті» – напишіть діалог між реалістом і номіналістом на тему «Чи існують універсалії поза людським розумом?».

Бліц-тести до теми:

1. Який із наведених соборів вважається вершиною готичної архітектури?
А) Собор Св. Марка у Венеції
Б) Собор Паризької Богоматері
В) Собор у Вормсі
Г) Собор Св. Петра у Римі
2. Хто з філософів створив систему томізму – офіційну доктрину католицької церкви?
А) Августин Аврелій
Б) П'єр Абеляр
В) Фома Аквінський
Г) Іоанн Скот Еріугена
3. Що таке «літургія годин»?
А) Світський лицарський турнір
Б) Добірка коротких віршів для ярмарку
В) Система молитов, розподілених на певний час доби
Г) Назва першого нотного стану
4. Який жанр належить до куртуазної літератури?
А) Хроніка
Б) Житіє святого
В) Лицарський роман
Г) Фарс
5. У якому столітті Гвідо д'Ареццо запропонував назви нот (ut, re, mi...)?
А) VIII
Б) IX
В) XI
Г) XIII

6. **Як називалося змагання трубадурів у віршуванні?**

- А) Тенсона
- Б) Алілуя
- В) Секвенція
- Г) Мотет

7. **Що з переліченого НЕ належить до романської архітектури?**

- А) Товсті стіни
- Б) Стрілчасті арки
- В) Маленькі вікна
- Г) Скульптурний тимпан над порталом

Теми есе:

1. Подорож як метафора життя: образ мандрівника в середньовічній літературі («Божественна комедія», «Роман про Розу» чи «Кентерберійські оповідання»).
2. Звідки взявся страх перед відьмами? Еволюція демонології в пізньому Середньовіччі.
3. Чи можна вважати «Каролінзьке відродження» справжнім відродженням? Порівняйте з Ренесансом XIV–XVI ст.
4. Жінка в культурі Середньовіччя: від Єви до Мадонни (на прикладі літератури та живопису).
5. Собор як образ світу: символіка простору в готиці.
6. Вплив арабської науки на середньовічну європейську культуру (алхімія, математика, медицина).

Теми доповідей (презентацій):

1. Монастир як осередок культури раннього Середньовіччя: правила, скрипторій, бібліотека.
2. Готичний собор: технології будівництва, архітектура світла, символіка.
3. Університети Середньовіччя: студентське життя, навчальні програми, традиції.
4. Розвиток нотної системи: від невм до Гвідо д'Ареццо.
5. Бестиарій – середньовічні енциклопедії про тварин: реальність і вигадка.
6. Лицарські ордени: духовно-лицарське братство та його культурний код.
7. Книжкова мініатюра як джерело знань про повсякденність Середньовіччя.

Словник ключових понять та термінів до теми «Культура в епоху Середньовіччя»:

- **Агіографія (життя святих)** – жанр церковної літератури, що описує життя святих; важливе джерело для вивчення середньовічної ментальності, релігійності та побуту.
- **Аскетизм** – добровільне обмеження плотських потреб і відмова від матеріальних благ заради духовного вдосконалення; основа чернечого ідеалу.
- **Бестиарій** – середньовічний збірник описів реальних і фантастичних тварин з алегоричним тлумаченням їхніх властивостей у дусі християнської моралі.
- **Бенедиктинці** – найдавніший чернечий орден Західної Європи, заснований св. Бенедиктом Нурсійським (VI ст.); творці статуту «Mora et labora» («Молися і працюй»), осередки освіти й писемності.
- **Ваганти** – мандрівні клірики та школярі (XII–XIII ст.), автори вільнодумної латиномовної поезії на межі сакрального й пародійного (збірка «Carmina Burana»).
- **Вітраж** – композиція з кольорового скла, що заповнює віконний отвір у готичних соборах; слугував «Біблією для неписьменних» через сюжетні зображення.

- **Готика** – художній стиль (XII–XV ст.), що охопив архітектуру (стрілчасті арки, нервюрні склепіння, аркбутани), скульптуру та живопис; виражав устремління душі до Бога й ідею світла.
- **Григоріанський хорал** – монодійна літургійна музика Римо-католицької церкви, кодифікована за папи Григорія I (VI ст.); основа професійної музики Середньовіччя.
- **Грааль (Святий Грааль)** – у лицарських романах (Кретьєн де Труа, Вольфрам фон Ешенбах) містична реліквія (чаша з кров'ю Христа або камінь), символ духовного подвигу й вищої святості.
- **Данте Аліґ'єрі (1265–1321)** – італійський поет, автор «Божественної комедії», яка синтезувала середньовічну схоластику, астрологію, етику й образність Пекла, Чистилища та Раю.
- **Декамерон** – збірка новел Дж. Боккаччо (1353), що фіксує перехід від середньовічного теоцентризму до ренесансного гуманізму, однак глибоко вкорінена в культурі пізнього Середньовіччя (чума, пародіювання чернецтва).
- **Енциклопедизм середньовічний** – жанр зведення всіх знань у рамках християнського світогляду (Ісидор Севільський «Етимології», Вінсент із Бове «Велике дзеркало»).
- **Євхаристія** – центральне таїнство католицької церкви (перетворення хліба й вина на Тіло й Кров Христа); визначало літургійний рік, архітектуру вівтарної частини та живопис (меси, причастя).
- **Жонглери** – мандрівні актори, музики, жонглери та оповідачі в XI–XIII ст.; виконували епічні пісні (шансони), фаблію, дивертисменти при дворах і на площах.
- **Зодчество романське (романський архітектурний стиль)** – архітектурний стиль (X–XII ст.) з масивними кам'яними стінами, напівциркульними арками, невеликими вікнами та вежами; втілював ідею захищеної фортеці Божої.
- **Ілюмінавання** – техніка оздоблення рукописів кольоровими мініатюрами, орнаментами та ініціалами із золотом і сріблом; найвищого розквіту досягло в скрипторіях доби Каролінгів і готики.
- **Інквізиція** – система церковних трибуналів для виявлення й переслідування єресей (XIII–XV ст.); вплинула на культуру через цензуру текстів, формування образу «ворога» та покайної драматургії.
- **Куртуазність** – система цінностей і норм поведінки при дворі (XI–XIV ст.), що включала вірність сеньйору, шляхетність, служіння Прекрасній Дамі та культ кохання, оспіваного трубадурами.
- **Кодекс** – форма книги (замість сувою), яка домінувала в Середньовіччі; виготовлявся з пергамену, переплітався й часто прикрашався коштовним палітуркою.
- **Літургійна драма** – інсценізація біблійних сюжетів (Різдво, Страсті Господні) у стінах храму (з X ст.); попередниця середньовічного театру містерій та мораліте.
- **Лицарський роман** – епічний жанр XII–XIII ст. про пригоди лицарів (Король Артур, Трістан та Ізольда), що поєднував куртуазність, фантастику й алегорію.
- **Мінезінгер** – німецький поет-лицар XII–XIII ст., автор пісень про кохання (Minnesang), який наслідував трубадурів, але надавав ліриці більш релігійного, стриманого звучання.
- **Мораліте** – жанр алегоричної драми (XIV–XV ст.), де персонажі уособлювали чесноти, пороки, Смерть, Людину; призначався для повчального назидання.
- **Натурфілософія** – середньовічне знання про природу, засноване на античних авторитетах (Аристотель, Пліній) і біблійній герменевтиці; включала бестіарії, лапідарії, трактати про властивості каміння та рослин.
- **Нібелунги** – персонажі германського епосу (пісня про Нібелунгів, бл. 1200 р.) – володарі скарбу, знищеного через зраду та помсту; пам'ятка зрілого лицарського епосу.
- **Отці церкви** – авторитетні богослови (Августин Блаженний, Ієронім, Амвросій, Григорій Великий), чії твори (IV–VI ст.) стали нормативними для середньовічної культури, освіти та екзегези.

- **Осінь Середньовіччя** – концепція Й. Гейзінги (1919), яка характеризує XIV–XV ст. як час занепаду лицарських ідеалів, містицизму, контрастів між життям і смертю (чума, Столітня війна).
- **Паломництво** – мандрівка до святих місць (Сантьяго-де-Компостела, Рим, Єрусалим) заради спокутування гріхів; формувало транс'європейські маршрути, шляхи обміну мощами, мистецтвом та усними оповідями.
- **Псалтир** – книга псалмів Давида; найпоширеніший кодекс Середньовіччя, за яким навчалися читати; багато ілюстрованих псалтирів (Утрехтський, Сен-Жерменський) є шедеврами книжкової мініатюри.
- **Рицарство** – соціально-військовий стан (X–XV ст.) з власним етосом, геральдикою, турнірами та куртуазним кодексом; вплинув на літературу, архітектуру замків і театр.
- **Схоластика** – панівний метод середньовічного мислення (XI–XIV ст.), що ґрунтувався на формальній логіці, коментуванні авторитетів (Аристотель, Біблія) та вирішенні суперечок через диспути (Петро Абеляр, Фома Аквінський).
- **Тривіум** – перший ступінь середньовічної освіти («сім вільних мистецтв»): граматики, риторики, діалектики (логіка); засвоювався в монастирських і соборних школах перед квадривіумом.
- **Трубадури** – поети-музиканти Південної Франції (XI–XIII ст.), творці куртуазної лірики (кансона, сирвента, тенсона) провансальською мовою; найвідоміші – Бернарт де Вентадорн, Гільйом IX Аквітанський.
- **Університет** – корпоративний осередок вищої освіти (з XII ст.: Болонья, Париж, Оксфорд), де викладали за схоластичним методом сім вільних мистецтв, право, медицину та теологію; формував інтелектуальну еліту Середньовіччя.
- **Фреска** – техніка стінопису по свіжій штукатурці, поширена в романських та готичних храмах (Італія, Німеччина); сюжети – Страшний суд, життя Христа та Богородиці.
- **Фабліо** – коротка віршована новела (XII–XIV ст.) з побутовим, часто непристойним змістом, що пародіювала лицарські ідеали та викривала вади духовництва (французька міська література).
- **Християнство середньовічне** – домінантна світоглядна система, що пронизувала всі сфери культури – від архітектури (собор як образ Небесного Єрусалима) до календаря, шлюбу, смерті та уявлень про часи.
- **Хіліазм** – вчення про тисячолітнє Царство Боже на землі (Об'явлення 20); впливало на народні ересі, хрестові походи бідняків, очікування кінця світу навколо 1000 та 1260 років.
- **Церковна музика** – професійна музична традиція, що розвивалася від григоріанського хоралу до органуму (школи Нотр-Дам, XII ст.) і поліфонії XIV ст. (Гійом де Машо, Арс нова).
- **Часослов** – книга молитов, розподілених за канонічними годинами.
- **Чорна смерть** – пандемія чуми 1346–1353 рр., що знищила третину населення Європи; радикально змінила культурні наративи (мотиви танцю смерті, флагеланство, декаданс, криза авторитетів).
- **Шпільман (шпільман)** – німецький мандрівний актор-музикант (XII–XIV ст.), подібний до жонглера; виконував героїчні пісні, танці, пародії, зберігаючи епічну традицію в німецькомовному просторі.
- **Щит геральдичний** – засіб ідентифікації лицаря в турнірі та бою (з XII ст.); геральдика як культова система кольорів, фігур і символів стала частиною середньовічного знання й мистецтва (гербовники, штандарти).
- **Ювелірне мистецтво Середньовіччя** – техніки перегородчастої емалі, філіграні, черні, інкрустації дорогоцінним камінням; найвидатніші пам'ятки – релікварії (Лімбурзьке євангеліє, корона Карла IV).
- **Ярмарок** – періодичний торг (Шампань, Брюгге, Ліон), що формував міську культуру: обмін товарами, новинами, рукописами, музикою та театральними діями; сприяв дифузії готичних традицій між регіонами.

- **Ян Гус (1371–1415)** – чеський реформатор, проповідник і ректор Празького університету; його діяльність та спалення на Констанцькому соборі стали символом кризи пізньосередньовічної церкви й підґрунтям гуситського культурного руху.

Практичне заняття 6

КУЛЬТУРА В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ

План:

1. Загальна характеристика, ключові риси та періодизація епохи Відродження.
2. Головні особливості мистецтва доби Відродження.
3. Реформація та її вплив на культуру.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Що означає термін «Відродження» (Ренесанс) і чому ця доба отримала таку назву?
2. Назвіть хронологічні рамки європейського Відродження та його основні періоди (Треченто, Кватроченто, Чинквеченто).
3. Перелічіть ключові риси гуманізму як світоглядної системи.
4. Згадайте 5 найвідоміших титанів Високого Відродження в Італії.

Питання для обговорення:

1. Чому античність стала головним джерелом натхнення для діячів Ренесансу, а не середньовіччя?
2. Порівняйте середньовічний теоцентризм та ренесансний антропоцентризм. У чому принципова різниця?
3. Поясніть, як винахід книгодрукування Йоганном Гутенбергом вплинув на розвиток культури Ренесансу.
4. Чому Північне Відродження (Німеччина, Нідерланди, Франція) мало відмінності від італійського?
5. Як ідеали Відродження («людина — творець власної долі») впливають на сучасну західну культуру? Наведіть приклади з кіно, реклами чи політики.
6. Чи можна вважати італійське Відродження «золотим віком» меценатства? Яка роль родини Медічі у цьому процесі?
7. Чому Реформація виникла саме в лоні Північного Відродження?

Бліц-тести до теми:

1. Яка з перелічених рис НЕ є характерною для культури Відродження?

- А) Інтерес до античної спадщини
- Б) Ідеал багатосторонньо розвиненої особистості (*homo universalis*)
- В) Домінування сакрального мистецтва над світським
- Г) Поява наукової перспективи в живопису

2. Хто з авторів написав «Декамерон» — збірку новел, яка вважається «людською комедією» Раннього Відродження?

- А) Нікколо Макіавеллі
- Б) Франческо Петрарка
- В) Джованні Боккаччо
- Г) Лудовіко Аріосто

3. «Давид» Мікеланджело Буонарроті став символом Ренесансу тому, що втілює:

- А) Релігійний екстаз
- Б) Громадянську мужність, силу і красу людини
- В) Витончену готичну крихкість
- Г) Алегорію швидкоплинності часу

4. Кого називають «батьком гуманізму»?

- А) Данте Аліг'єрі
- Б) Франческо Петрарку
- В) Еразма Роттердамського
- Г) Леонардо да Вінчі

5. Що таке «studia humanitatis»?

- А) Містичне вчення про єднання з Богом
- Б) Гуманітарний цикл дисциплін (граматика, риторика, поезія, історія, моральна філософія)
- В) Назва першого університету в Падуї
- Г) Живописна техніка епохи Кватроченто

Творчі завдання та вправи:

Вправи на уяву та перевтілення

1. **«Лист до титана».** Напишіть листа (обсягом 1 сторінка) Леонардо да Вінчі, Мікеланджело або Рафаелю. Поясніть, який його твір найбільше вражає вас особисто і чому. Напишіть відповідь від імені майстра (сучасною мовою).
2. **«П'ять слів».** Опишіть атмосферу Флоренції 15 століття, використовуючи лише 5 прикметників та 5 іменників. Потім розгорніть ці слова у зв'язний текст-асоціацію.
3. **«Інтерв'ю з гуманістом».** Складіть діалог між сучасним студентом та Еразмом Роттердамським. Зачепіть теми: сміх, освіта, релігія, війна.

Вправи на аналіз джерел

1. **«Дві Мадонни».** Знайдіть репродукції: візантійську ікону Володимирської Богоматері та «Мадонну в скелях» Леонардо да Вінчі. Складіть таблицю порівняння за критеріями: образ Христа, емоції матері, тло, світло, присутність символів.
2. **Робота з афоризмом.** Поясніть, як цитата Піко делла Мірандоли відображає суть Ренесансу: *«Я створив тебе істотою не небесною, але й не земною, не смертною, але й не безсмертною, щоб ти сам, вільний і славний майстер, виліпив себе в образі, який ти обереш».*
3. **Карта понять.** Накресліть ментальну карту (*mind map*) для поняття «Людина Відродження». Відцентровими гілками відобразіть: здібності, цінності, види діяльності, ставлення до Бога та античності.

Теми есе:

1. «Ренесанс відкрив людину, але чи зробив її щасливішою?»
2. «Дзеркало світу» Як поява станкової картини (замість фрески чи ікони) змінила сприйняття реальності людиною Ренесансу?
3. Геній і злодіяння: чи сумісні? (На прикладі Чезаре Борджія, описаного Макиавеллі, або Бенвенуто Челліні).
4. Роль жінки в культурі Ренесансу: муза, меценатка чи творець?

5. Чи можливе Відродження в цифрову епоху? (Проведіть паралелі: краудфандинг і Медічі, Instagram-художники й ботичеллівські майстерні, кліпове мислення та ренесансний універсалізм).

Теми для доповідей та презентацій:

1. Таємничі коди Леонардо: дзеркальний почерк, анатомічні малюнки та механізми у кодексах.
2. Савонарола та Медічі: конфлікт релігійного фанатизму і світського гуманізму у Флоренції.
3. Меланхолія генія: аналіз гравюри Альбрехта Дюрера «Меланхолія І».
4. Друкарня Гутенберга як перший соціальний медіа: як змінилися європейські еліти.
5. Архітектура Ренесансу: від Брунеллескі до Палладіо — формування ідеального міста.
6. Музика Ренесансу: від строгих мес до мадригалів та світських пісень (з аудіоприкладами).
7. Наука проти магії: Парацельс, Нострадамус та Джордано Бруно — «чорні вівці» доби.
8. «Утопія» Томаса Мора та «Похвала дурості» Еразма Роттердамського – два дзеркала європейського гуманізму.
- 9.

Словник ключових понять та термінів до теми «Культура в епохи Відродження»:

- **Алегорія** – художній прийом, де абстрактна ідея (наприклад, Час, Любов, Справедливість) втілюється в конкретних образах. Поширена в живописі (напр., «Весна» Боттічеллі) та літературі.
- **Антична спадщина** – культурна спадщина Стародавньої Греції та Риму, яка стала джерелом натхнення для діячів Ренесансу: відродження античних текстів, скульптурних канонів, архітектурних ордерів.
- **Антропоцентризм** – світоглядна позиція, згідно з якою людина є центром і найвищою цінністю буття. На противагу середньовічному теоцентризму, Відродження проголошує людину «мірою всіх речей».
- **Барельєф** – вид скульптури, де зображення виступає над площиною фону менш ніж на половину свого об'єму. Широко використовувався в ренесансних надгробках та палацових фасадах (наприклад, роботи Донателло).
- **Боккаччо, Джованні (1313–1375)** – італійський письменник, автор «Декамерона», який започаткував жанр новели і утвердив італійську народну мову (вольгаре) як літературну.
- **Браманте, Донато (1444–1514)** – архітектор Високого Відродження, автор проєкту собору Святого Петра у Ватикані. Відродив центричний тип храму, натхненний античними ротондами.
- **Вазарі, Джорджо (1511–1574)** – італійський живописець, архітектор і перший історик мистецтва. Його праця «Життєписи найславетніших живописців, скульпторів та архітекторів» заклала основи мистецтвознавства.
- **Відродження (Ренесанс)** – епоха в історії європейської культури (XIV–XVI ст.), що характеризувалася відновленням інтересу до античної спадщини, гуманістичним світоглядом, секуляризацією мистецтва й науково-технічними відкриттями.
- **Вітрувіанська людина** – знаменитий малюнок Леонардо да Вінчі (бл. 1490), що ілюструє канонічні пропорції людського тіла, описані римським архітектором Вітрувієм. Символ поєднання мистецтва, науки й антропоцентризму.

- **Вулгарна мова (вольгаре)** – народні (не латинські) мови Європи, які в епоху Відродження набули статусу літературних завдяки творчості Данте, Петрарки, Боккаччо (італійська), Рабле (французька), Сервантеса (іспанська).
- **Гуманізм** – інтелектуальний рух, що ставив у центр людину, її гідність, свободу, земні радощі та активну громадянську позицію. Гуманісти вивчали *studia humanitatis* (граматику, риторику, поезику, історію, моральну філософію).
- **Гутенберг, Йоганн (бл. 1400–1468)** – німецький винахідник книгодрукування рухомим шрифтом. Його винахід (Біблія 1455 р.) зробив знання доступними для широкого загалу й прискорив поширення ренесансних ідей.
- **Да Вінчі, Леонардо (1452–1519)** – італійський «універсальна людина» (полімат): живописець («Мона Ліза», «Таємна вечеря»), скульптор, архітектор, анатом, інженер, винахідник. Уособлення ренесансного синтезу мистецтва й науки.
- **Данте Аліг'єрі (1265–1321)** – поет, якого вважають передвісником Ренесансу. Його «Божественна комедія», написана італійською мовою, заклала основи літературної італійської мови й утвердила антропоцентричний погляд.
- **Друк** – технологія механічного відтворення текстів, винайдена Гутенбергом. Сприяла реформації, розвитку науки, появи публічної сфери й поширенню гуманістичних ідей.
- **Емпіризм** – метод наукового пізнання, що ґрунтується на спостереженні та досвіді. Утверджувався в працях Леонардо да Вінчі, Галілео Галілея, Миколи Коперника, долаючи схоластичну традицію.
- **Естетика Відродження** – теорія краси, що виходила з принципів гармонії, симетрії, пропорційності (золотого перетину), наслідування природи та ідеалізації людського тіла.
- **Європеїзм** – світоглядна настанова, що формувалася в Ренесансі: визнання спільності антично-християнської спадщини для всіх європейських народів, подолання регіональної замкненості.
- **Живопис олійний** – техніка, що набула поширення в Нідерландах (Ян ван Ейк) та Італії в XV ст. Дозволяла досягти глибини кольору, м'яких переходів (сфумато) й деталізації.
- **Золотий перетин (золота пропорція)** – математичне співвідношення (1,618...), яке вважалося ідеальною гармонійною пропорцією в архітектурі (Брунеллескі, Альберті), живописі та скульптурі.
- **Індивідуалізм** – риса ренесансної культури, що виявлялася в підкресленні унікальності кожної особистості, розвитку автобіографічного жанру, портретного живопису, культу творчої самобутності митця.
- **Італійське Відродження** – початковий і найпотужніший осередок Ренесансу в Європі (Флоренція, Рим, Венеція). Розподіляється на періоди: дученто (XIII ст.), треченто (XIV), кватроченто (XV), чинквеченто (XVI).
- **Кватроченто (1400-ті роки)** – XV століття в італійському мистецтві, доба раннього Відродження. Пов'язане з іменами Брунеллескі, Донателло, Мазаччо, Боттічеллі.
- **Класицизм (ренесансний)** – стиль, що орієнтувався на античні зразки симетрії, ясності, стриманості та величі (Андреа Палладіо, Леон Баттіста Альберті).
- **Контрапост** – скульптурний прийом (зображення фігури з перенесенням ваги на одну ногу, що створює S-подібний вигин), відроджений від античності в працях Донателло й Мікеланджело.
- **Коперник, Миколай (1473–1543)** – польський астроном, автор геліоцентричної системи світу. Його праця «Про обертання небесних сфер» стала науковою основою ренесансного перевороту в світогляді.
- **Купол** – архітектурна форма, доведена до досконалості Філіппо Брунеллескі (купол флорентійського собору Санта-Марія-дель-Фйоре, 1436). Символ інженерного генія Ренесансу.

- **Лінійна перспектива** – система зображення тривимірного простору на площині за допомогою єдиної точки сходу. Математично обґрунтована Брунеллескі й Альберті, застосована Мазаччо («Трійця»).
- **Маньєризм** – пізня фаза Відродження (бл. 1520–1600), що відзначалася ускладненістю форм, вибагливістю, напруженістю, розривом із гармонією Високого Ренесансу (Парміджаніно, Понтормо, Ель Греко).
- **Меценатство** – покровительство митцям і вченим з боку багатих родин (Медічі у Флоренції, Сфорца в Мілані, папський двір у Римі), що стало рушійною силою ренесансної культури.
- **Мікеланджело Буонарроті (1475–1564)** – скульптор («Давид», «П'єта»), живописець (стеля Сікстинської капели), архітектор (проект собору Св. Петра), поет. Вершина Високого Ренесансу.
- **Натуралізм** – прагнення достовірно й деталізовано зображати природу та людське тіло, включаючи анатомічні подробиці, що спостерігається в північному (нідерландському) Відродженні (Ян ван Ейк, Дюрер).
- **Нідерландське Відродження** – самобутній ренесансний рух XV–XVI ст. у Бургундських Нідерландах, що поєднав готичну традицію з античними впливами, відзначався побутовим живописом і портретом (ван Ейк, Босх, Брейгель).
- **Ордери архітектурні** – античні системи пропорцій (доричний, іонічний, коринфський), заново описані та застосовані ренесансними архітекторами (Альберті, Палладіо).
- **Палладіо, Андреа (1508–1580)** – архітектор пізнього Відродження, автор вілл і палаців (Вілла Ротонда). Його трактат «Чотири книги про архітектуру» породив стиль палладіанства.
- **Петрарка, Франческо (1304–1374)** – італійський поет, «батько гуманізму». Автор «Книги пісень» (канцоньєре) та ініціатор відродження античної літератури. Започаткував європейський сонет.
- **Полімат (універсальна людина)** – ідеал особистості Відродження, яка досягла вершин у багатьох галузях (наука, мистецтво, техніка). Уособлення – Леонардо да Вінчі, Леон Баттіста Альберті.
- **Рафаель Санті (1483–1520)** – живописець і архітектор Високого Ренесансу. Його фрески (Афінська школа у Ватикані) втілюють гармонію, ясність і класичний ідеал. Мадонни Рафаеля – зразок ренесансної лірики.
- **Реформація** – релігійний рух XVI ст., ініційований Мартіном Лютером, Жаном Кальвіном. Бувши наслідком ренесансної критики церкви, вплинув на культуру Північної Європи.
- **Секулярність** – звільнення мистецтва, філософії та науки від безпосередньої підпорядкованості релігійним догматам; поява світських сюжетів, портретів, міфологічних сцен.
- **Студія (studiolo)** – кабінет гуманіста чи мецената, де зберігалися античні статуї, монети, рукописи, картини. Зразок ренесансного приватного простору для інтелектуальної праці.
- **Сфумато** – живописна техніка Леонардо да Вінчі: м'яке тональне моделювання, легке «димування» контурів, що створює ефект вібрації світла й повітря.
- **Титан Відродження** – умовна назва для геніальних митців і вчених епохи (Леонардо, Мікеланджело, Рафаель, Дюрер), чий масштаб діяльності перевершував звичайні людські можливості.
- **Трактат** – жанр науково-теоретичної прози, що розквіт у Ренесансі: «Про живопис» Альберті, «Чотири книги про архітектуру» Палладіо, «Про пропорції» Дюрера.
- **«Утопія»** – книга Томаса Мора (1516), що дала назву жанру художнього опису ідеального суспільства. Відображає ренесансний інтерес до соціального проектування.
- **Фреска** – техніка монументального живопису водяними фарбами по вологій штукатурці. Улюблена техніка Мазаччо, Рафаеля, Мікеланджело (Сікстинська капела).

- **Центричний храм** – ідеальна архітектурна форма Високого Відродження (квадрат або коло в плані), що символізувала досконалість і Божественну гармонію (Браманте, «Темп'єтто»).
- **Чинквеченто (1500-ті роки)** – XVI століття в Італії, доба Високого (Леонардо, Рафаель, Мікеланджело) та пізнього (маньєризм) Відродження.
- **Шекспір, Вільям (1564–1616)** – англійський драматург пізнього Відродження, чії твори («Гамлет», «Король Лір») втілили ренесансний інтерес до людської психології, трагічного індивідуалізму й багатства народної мови.
- **Ювелірне мистецтво Ренесансу** – високорозвинена галузь ремесла (Бенвенуто Челліні), де ренесансні майстри досягли віртуозності в обробці дорогоцінних каменів, емалі, карбуванні.
- **Ян ван Ейк (бл. 1390–1441)** – засновник нідерландського Відродження, реформатор олійного живопису, автор Гентського вівтаря. Удосконалив техніку ілюзійної деталізації.

Практичне заняття 7

КУЛЬТУРА ДОБИ БАРОКО ТА ПРОСВІТНИЦТВА (XVII-XVIII ст.)

План:

1. Головні риси та стилі культури XVII-XVIII ст.
2. Розвиток освіти та наукових знань.
3. Українське (козацьке) бароко як художній феномен.
4. Просвітництво в Україні.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Назвіть хронологічні межі доби бароко та Просвітництва в країнах Європи.
2. Назвіть основні риси барокового світогляду (співвідношення раціонального та ірраціонального, ставлення до життя і смерті).
3. Чому бароко часто називають «динамічним» стилем? Наведіть приклади з архітектури чи живопису.
4. Які жанри літератури набули розквіту в добу бароко? Поясніть на прикладі творів Лопе де Веги, Кальдерона, Мілтона.
5. Дайте визначення «епохи Просвітництва». Які ідеї були для неї ключовими?
6. Як змінилося ставлення до науки та релігії в XVIII столітті? Хто такі «енциклопедисти»?
7. Назвіть головних філософів доби Просвітництва (Вольтер, Руссо, Дідро, Кант) і коротко охарактеризуйте їхні погляди.

Питання для обговорення:

1. У чому полягає відмінність між бароковим і класицистичним розумінням краси?
2. Порівняйте музичну культуру бароко (Бах, Гендель, Вівальді) та Просвітництва (Гайдн, Моцарт, ранній Бетховен). Що змінилося в формі, змісті, емоційності?
3. Як бароко і Просвітництво вплинули на українську культуру (архітектура, література, школа, театр)?

Творчі завдання:

1. **Архітектурна фантазія.** Уявіть, що вам потрібно спроектувати фасад головної будівлі уявного європейського міста доби бароко. Намалуйте ескіз (або опишіть словесно),

використовуючи типові барокові елементи: розірваний фронтон, картуш, волюти, скульптурний декор, гру світла й тіні.

2. **Літературний колаж.** Складіть короткий вірш або прозовий уривок у стилі бароко (використайте метафори, антитези, образи марноти світського життя, контраст життя і смерті). Далі напишіть той самий текст у стилі просвітницького реалізму чи сентименталізму (простота, логіка, моральний висновок).

3. **Музична рефлексія.** Послухайте фрагмент «Зими» з циклу «Пори року» А. Вівальді (бароко) та фрагмент Симфонії № 40 В. А. Моцарта (класицизм / Просвітництво). Напишіть коротке есе-враження, в якому порівняйте емоційну атмосферу, динаміку, образність.

4. **Реконструкція освітньої програми.** Складіть зразковий навчальний план для «Школи розуму і чеснот» (за ідеями Просвітництва). Які предмети обов'язкові? Як ви б виховували «громадянина»? Яке місце відвели б мистецтву?

5. **Театр доби Просвітництва.** Напишіть коротку сцену (діалог) у стилі комедії дель арте або сатиричної п'єси Бомарше («Божевільний день, або Одруження Фігаро») – висмійте якийсь сучасний суспільний недолік, використавши просвітницький пафос розуму.

Тести:

1. **Яка з названих рис є ключовою для культури бароко?**

- А) Культ розуму та логіки
- Б) Прагнення до простоти й симетрії
- В) Поєднання ілюзорності, динаміки та контрастів
- Г) Заперечення релігійних сюжетів

2. **Хто з письменників є представником іспанського бароко?**

- А) Вольтер
- Б) Педро Кальдерон де ла Барка
- В) Жан-Батист Мольєр
- Г) Джонатан Свіфт

3. **Яке гасло найточніше виражає філософію Просвітництва?**

- А) «Після нас хоч потоп»
- Б) «Віра, надія, любов»
- В) «Мати сміливість користуватися власним розумом»
- Г) «Життя – це сон»

4. **«Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел» видавалася під керівництвом:**

- А) Ж.-Ж. Руссо
- Б) Ш. Монтеск'є
- В) Д. Дідро
- Г) І. Канта

5. **Хто з композиторів є яскравим представником музичного бароко?**

- А) Й. Гайдн
- Б) А. Вівальді
- В) В. А. Моцарт
- Г) Л. ван Бетховен

6. **Яка українська архітектурна пам'ятка поєднує елементи бароко та візантійської традиції?**

- А) Києво-Печерська лавра (Успенський собор, дзвіниця)
- Б) Маріїнський палац у Києві
- В) Потьомкінські сходи в Одесі

Г) Золоті ворота

7. Що таке «рококо» в контексті культури XVIII ст.?

- А) Пізня фаза бароко, що вирізняється камерністю, витонченістю, асиметричним орнаментом
- Б) Політична течія Просвітництва
- В) Філософський трактат Руссо
- Г) Музичний жанр (опера-буф)

Теми есе:

1. Концепція «людини розумної» versus «людини граючої»: діалог Просвітництва і бароко.
2. «Козацьке бароко» як унікальне явище української культури: архітектура, література, освіта.
3. Феномен Вольтера: як письменник змінив європейський суспільний дискурс.
4. Чи можна вважати тоталітарні режими ХХ століття «спадкоємцями» просвітницького раціоналізму? (Есе-роздум з елементами критики).

Теми доповідей (презентацій):

1. Живопис Караваджо: революція світлотіні та її вплив на європейське мистецтво.
2. Версаль – архітектурний маніфест абсолютизму та бароково-класицистичний синтез.
3. «Слово о полку Ігоревім» у бароковій інтерпретації (поезія Пилипа Орлика, гравюри).
4. Масонство як феномен культури Просвітництва: міфи, символи, реальні історичні ролі.
5. Жінка в добу Просвітництва: від салонів до наукових кіл (Емілі дю Шатле, Марія Гаетана Аньєзі).
6. Театр Гете й Шиллера: веймарський класицизм як підсумок ідей Просвітництва.

Словник ключових понять та термінів до теми «Культура доби бароко та Просвітництва»:

- **Академізм** – напрям у мистецтві, що орієнтується на канонічні зразки античності та Відродження. У добу бароко академізм протистояв надмірній емоційності бароко, натомість у Просвітництві став основою для класицизму.
- **Алегорія** – художній прийом, надзвичайно поширений у бароковому мистецтві (наприклад, алегорії пір року, стихій, чеснот). У Просвітництві алегорія набуває дидактичного характеру, слугуючи для втілення ідей розуму, істини, справедливості.
- **Ансамбль** (у плануванні забудови) – принцип організації міського простору, що виник у добу бароко (площі, палацово-паркові комплекси, радіально-кільцеві плани міст). У Просвітництві цей принцип розвивається в ідеї «ідеального міста», зорганізованого за законами розуму.
- **Бароко** – художній стиль і культурна епоха (кінець XVI – середина XVIII ст.), що характеризується динамізмом, емоційною напруженою, контрастністю, пишністю, синтезом мистецтв, прагненням вражати глядача. Виник у Італії, поширився по всій Європі (особливо в католицьких країнах).
- **Вольтер'янство** – суспільно-культурний рух, пов'язаний з ідеями Вольтера: критика церкви та абсолютизму, захист віротерпимості, свободи слова, орієнтація на розум і прогрес. Символ вільнодумства в добу Просвітництва.

- **Галантизм** – напрям у культурі рококо, що акцентує галантність, любовну гру, вишукані розваги, легковажність. Знайшов вираження в живописі Антуана Ватто («галантні свята») та літературі.
- **Гротеск** – художній прийом, заснований на примхливому поєднанні реального й фантастичного, прекрасного й потворного. Особливо поширений у бароковій літературі (Ф. де Кеведо, Дж. Свіфт), де використовується для сатири або ефекту «подиву».
- **Деїзм** – релігійно-філософське вчення доби Просвітництва, що визнає Бога як першопочтовх світу, але заперечує його втручання в природні процеси й одкровення. Сприяв розвитку раціоналізму й критики церкви.
- **Динамізм** – ключова риса барокового мистецтва: передача руху, мінливості, напруженості. Виявляється в асиметричних композиціях, S-подібних лініях (лінія краси), драматичних світлотіньових ефектах (кьяроскуро).
- **Енциклопедисти** – коло французьких мислителів XVIII ст. (Дідро, Д'Аламбер, Руссо, Вольтер та ін.), авторів «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел». Вважалися рупором просвітницьких ідей, боролися з забобонами, пропагували знання як шлях до суспільного прогресу.
- **Емпіризм** – філософська основа Просвітництва (Дж. Локк, Д. Юм), згідно з якою джерелом усіх знань є чуттєвий досвід. Вплинув на педагогіку (Ж.-Ж. Руссо), літературу (розвиток роману як дослідження характеру) та наукову методологію.
- **Епатаж** – прийом у бароковому мистецтві, спрямований на шокування глядача або читача несподіваними, часто жахливими або фривольними образами (наприклад, «Монах» М. Льюїса, «Спляча Венера» П. П. Рубенса).
- **Єзуїтське бароко** – особливий напрям барокової культури, пов'язаний з діяльністю Ордену єзуїтів. Характеризується пишністю, театральністю, ілюзіонізмом, активним використанням сценографічних ефектів у храмовій архітектурі (церква Іль-Джезу в Римі).
- **Жанрова ієрархія** – система поділу мистецьких жанрів на «високі» (історичний, релігійний, міфологічний) та «низькі» (побутовий, пейзаж, натюрморт). У бароко ця ієрархія була жорсткою, а в добу Просвітництва починає руйнуватися (піднесення «третього стану» в жанрі, звернення до повсякденності).
- **Золоте століття (іспанське)** – період розквіту іспанської культури (друга половина XVI – XVII ст.), що збігається з бароко. Дав світові таких митців, як Лопе де Вега, Кальдерон, Веласкес, Гойя, та став основою для подальшого розвитку європейського театру й живопису.
- **Ілюзіонізм** – техніка в образотворчому мистецтві бароко, що створює оптичну оману: плафонний живопис, «пробиті» стелі, перспективні розписи, що розширюють реальний простір (Андреа Поццо). У театрі – складні сценічні машини, що імітували стихії, політ богів тощо.
- **Інтелектуалізація** – риса пізнього бароко та Просвітництва: посилення ролі раціонального начала, аналітичності, рефлексії в мистецтві (наприклад, «ламані» лінії в архітектурі, ускладнені сюжети в літературі, алегорії).
- **Кабінет курйозів (Кунсткамера)** – тип колекціонування, характерний для доби бароко: збирання рідкісних, дивовижних, «чудесних» речей (природних і рукотворних). Відображав бароковий інтерес до дива, аномалії, енциклопедичність мислення. У Просвітництві трансформувався в систематичні музейні зібрання.
- **Класицизм** – стиль у мистецтві (друга половина XVII – початок XIX ст.), що орієнтується на античні зразки, раціоналізм, порядок, симетрію, стриманість. У культурі Просвітництва класицизм став офіційним стилем абсолютистських дворів, але також використовувався для втілення громадянських ідеалів (Ж.-Л. Давід).
- **Концерт** – музичний жанр, що сформувався в добу бароко (А. Вівальді, Й. С. Бах). Заснований на принципі змагання (концертування) між солістом та оркестром або між групами інструментів. Втілював барокову ідею діалогу та контрасту.

- **Кьяроскуро** – техніка світлотіні в живописі бароко (Караваджо, Рембрандт), що використовує різкі контрасти між яскраво освітленими та затемненими ділянками для створення драматичної напруги та об'ємності.
- **Лібертенізм (вільнодумство)** – інтелектуальна течія XVII–XVIII ст., що заперечувала релігійні та моральні догми, пропагувала свободу судження, часто – аморалізм. Передвісник Просвітництва (Сірано де Бержерак, маркіз де Сад).
- **Лінія краси (S-подібна)** – термін Вільяма Гогарта (1753), який визначив хвилясту лінію як основу естетично досконалої форми. Ця лінія є лейтмотивом стилю рококо (раковини, картуші, меблі) й узагальнює барокове прагнення до динаміки.
- **Масонство (франкмасонство)** – духовно-етичний рух, що виник у добу Просвітництва (Англія, 1717 р.). Заснований на ідеях братерства, морального самовдосконалення, пошуку «істинної віри». Використовував символіку архітектури (храм, квадрат, циркуль). Відіграв велику роль у поширенні просвітницьких ідей у Європі.
- **Меценатство** – форма підтримки мистецтв, що досягла апогею в добу бароко (двір Людовіка XIV, роди Медічі, Барберіні). У Просвітництві меценатство набуває більш світського та публічного характеру (академії, публічні виставки, концерти).
- **Монументалізм** – риса барокової архітектури та скульптури: грандіозні масштаби, багатопігурні композиції, розкішне оздоблення, що мали прославляти абсолютну владу, церкву, династії.
- **Натуралізм** – тенденція в мистецтві бароко (особливо в іспанській та італійській школах) до гранично правдивого, часом жорстокого зображення дійсності (Х. Рібера, Караваджо). У Просвітництві набуває дидактичного змісту (Д. Дідро вимагав «доброчесної правди»).
- **Опера** – музично-театральний жанр, народжений у добу бароко (Італія, «Флорентійська камерата», кінець XVI ст.). Поєднує вокальну (арії, речитативи), інструментальну музику, драматургію, балет, сценографію. Стає центральним синтетичним мистецтвом епохи. У Просвітництві реформується (К. В. Глюк).
- **Ораторія** – великий вокально-симфонічний твір для солістів, хору та оркестру на драматичний (часто біблійний) сюжет, призначений для концертного виконання. Розквіт – у добу бароко (Г. Ф. Гендель, Й. С. Бах).
- **Пантеїзм** – філософське вчення, близьке до Просвітництва, що ототожнює Бога з природою. Сприяло формуванню матеріалізму й атеїзму (Б. Спіноза, Д. Дідро). У культурі виявляється в пейзажному живописі (Дж. Райт з Дербі) та натурфілософській поезії.
- **Просвітництво** – культурно-історична епоха (XVIII ст.), що ґрунтується на ідеалах Розуму, Свободи, Прогресу. Характеризується критикою абсолютизму та церкви, розвитком науки, боротьбою за толерантність, утвердженням прав людини. Провідні країни – Франція, Англія, Німеччина.
- **Раціоналізм** – філософський принцип Просвітництва (Р. Декарт, Г. В. Лейбніц), згідно з яким розум є головним джерелом істини. Вплинув на літературу (раціональна драматургія), архітектуру (функціоналізм), музику (симетрія у формах сонати).
- **Рококо** – стиль у європейському мистецтві (перша половина XVIII ст.), що виник як пізня фаза бароко у Франції. Відрізняється камерністю, витонченістю, асиметрією, великою кількістю орнаментів у вигляді раковин (рокайль), пастельними тонами, любовно-галантними сюжетами. Був стилем аристократичних салонів.
- **Рубенсівська школа** – художній напрям у бароковому живописі, започаткований П. П. Рубенсом. Характеризується тілесністю, рухливістю, пишним колоритом, потужним життєствердним началом. Вплинув на розвиток фламандського, голландського та іспанського бароко.
- **Салон (літературний)** – форма культурного життя в добу Просвітництва, що виникла з аристократичних салонів XVII ст. (мадам де Рамбульє). У XVIII ст. салони стали осередками просвітницької думки, місцем обговорення філософських, естетичних, політичних питань (салони мадам Жоффрен, мадам дю Дефан).

- **Сентименталізм** – напрям у літературі та мистецтві другої половини XVIII ст. (Л. Стерн, Ж.-Ж. Руссо), що протистояв раціоналізму класицизму. Акцентує культ природи, природних почуттів, чутливості, співчуття. Виник як реакція на «сухий» розум Просвітництва.
- **Синтез мистецтв** – характерна риса барокової культури: органічне поєднання архітектури, скульптури, живопису, театру, музики в єдиному ансамблі (палац, церква, театральна вистава). Найяскравіше втілено у творчості Л. Берніні.
- **Соната** – інструментальний музичний жанр, що склався в добу бароко (Д. Скарлатті) й отримав класичну форму в період Просвітництва (Й. Гайдн, В. А. Моцарт). Барокова соната – цикл контрастних частин; просвітницька – розвиває принципи сонатної форми (експозиція, розробка, реприза).
- **Театральність** – всеосяжний принцип барокової культури: життя осмислюється як театр («Театр світу» – Кальдерон), а мистецтво будується за законами сценічної дії (динаміка, ілюзія, трансформація простору). Просвітництво критикує театральність як облуду, але саме створює нову публічну сферу – театр як школу моралі (Вольтер, Лессінг).
- **Толерантність (віротерпимість)** – одна з центральних ідей Просвітництва, найповніше обґрунтована Вольтером («Трактат про толерантність», 1763). Означає свободу совісті, право людини мати будь-які релігійні переконання (або не мати їх), заборону релігійних переслідувань.
- **Універсалізм** – риса мислителів Просвітництва: прагнення охопити знаннями всі сфери дійсності («енциклопедисти»). Водночас барокова культура також була універсалістською (естетична теорія Грасьяна, наукові відкриття Галілея, Кеплера).
- **Утопія** – жанр соціально-філософської літератури доби Просвітництва, що зображує ідеальний суспільний лад, побудований на засадах розуму та справедливості (Т. Мор, Т. Кампанелла, Д. Верас).
- **Фуга** – найвища форма поліфонічної музики доби бароко, що досягла досконалості у творчості Й. С. Баха. Заснована на послідовному проведенні однієї або кількох тем у різних голосах. Втілює ідею рівноправності голосів та єдності в різноманітті.
- **Характеристичний танець** – танцювальний жанр барокового театру (особливо в операх Ж.-Б. Люллі), що зображував персонажів неаристократичного походження (ремісників, селян, чужинців) засобами пантоміми та ритмічних рухів. Сприяв демократизації сценічного мистецтва.
- **Цивілізаційний оптимізм** – світоглядна основа Просвітництва: віра в необмежену силу розуму, здатність людини перетворити суспільство на засадах добра, справедливості та знання. Протистояв бароковому песимізму (марність буття, омана чуттів).
- **Чуттєвість** – категорія естетики сентименталізму (протилежна *раціо*). Означає здатність людини до співчуття, емоційної рефлексії, сприйняття краси природи й мистецтва серцем, а не розумом. Культивувалася в літературних творах (Руссо, Стерн) та побутовій культурі (альбоми, листування).
- **Шляхетна простота та спокійна велич** – формула німецького мистецтвознавця Й. Й. Вінкельмана (1764), що стала маніфестом класицизму доби Просвітництва. Протиставлялася бароковій пишності, складності, пафосу й закликала наслідувати античні ідеали.
- **Юридичний світогляд** – риса просвітницької культури: уявлення про суспільство як сукупність вільних індивідів, пов'язаних договірними відносинами (теорія суспільного договору – Гроцій, Гоббс, Локк, Руссо). Вплинула на літературу (роман як історія приватної особи) та публіцистику.
- **Ярлик** – характерний для барокової естетики прийом: маркування персонажів або понять алегоричними написами, девізами, емблемами (наприклад, у гравюрах «Іконологія» Ч. Ріпі). У Просвітництві цю функцію взяла на себе публіцистика та енциклопедичні словники.

Практичне заняття 8

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ТА ГОЛОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХІХ ст.

План:

1. Соціально-економічні та політичні зміни ХІХ ст. та їх вплив на культурний розвиток.
2. Формування нових ідеологій: лібералізм, консерватизм, націоналізм.
3. Головні художньо-естетичні напрями та характеристики епохи.

Питання для контролю і самоконтролю:

1. Які основні стильові напрями європейської культури ХІХ ст. ви знаєте? Дайте їм коротку характеристику.
2. Чому ХІХ століття називають «століттям буржуазії»? Як це вплинуло на культуру?
3. Які технічні винаходи ХІХ ст. мали найбільший вплив на розвиток культури?
4. Порівняйте романтизм і реалізм: спільне та відмінне.
5. Як індустріалізація змінила становище митця в суспільстві?
6. Назвіть головних представників європейського романтизму в літературі, живописі та музиці.
7. У чому новаторство Шарля Бодлера та символістів?
8. Як імпресіоністи змінили уявлення про живопис? Хто з українських художників зазнав їхнього впливу?
9. Які новації в музиці запропонували Р. Вагнер, Ф. Ліст, П. Чайковський?

Творчі завдання:

1. **«Лист з ХІХ століття».** Уявіть себе художником (письменником, композитором) європейського або українського романтизму. Напишіть листа до друга, у якому поясніть, чому ви обрали саме цей стиль і які ідеї хочете висловити через мистецтво.
2. **Колаж «Контрасти століття».** Створіть колаж (цифровий або паперовий), що відображає дві протилежні тенденції ХІХ ст.: технічний прогрес і романтичну тугу за минулим, академізм і бунтарство імпресіоністів, імперську політику й національне відродження в Україні.
3. **Паралельні екскурсії.** Уявіть, що ви готуєте дві віртуальні виставки: «Європейський романтизм» та «Український романтизм». Доберіть по 5–7 творів живопису, літературних уривків і музичних композицій для кожної. Підготуйте анотацію, що пояснює спільне та відмінне.
4. **Інсценізація.** Розіграйте сценку – уявний діалог між Тарасом Шевченком і Оноре де Бальзаком про роль митця в суспільстві.
5. **Реконструкція періодики.** Оформіть першу сторінку газети (умовно «Голос ХІХ ст.») за один рік (на вибір: 1815, 1848, 1863, 1890). Додайте новини культури, афіші, цитати, малюнки в стилі того часу.

Тести:

1. **Який стиль проголошував культ почуттів, природи, свободи особистості?**
 - а) класицизм;
 - б) романтизм;
 - в) реалізм;
 - г) модерн.

2. **Хто автор опери «Кармен», яка спочатку була сприйнята публікою негативно?**
 - а) Дж. Верді;
 - б) Ж. Бізе;
 - в) Р. Вагнер;
 - г) М. Мусоргський.

3. **Який винахід 1839 року революціонував образотворче мистецтво?**
 - а) кінематограф;
 - б) літографія;
 - в) фотографія;
 - г) ксерокс.

4. **Хто з філософів обґрунтував теорію «позитивного знання»?**
 - а) А. Шопенгауер;
 - б) Ф. Ніцше;
 - в) О. Конт;
 - г) С. К'єркегор.

5. **Який художник є засновником імпресіонізму?**
 - а) Е. Дега;
 - б) К. Моне;
 - в) П. Сезанн;
 - г) В. ван Гог.

Теми есе:

1. Романтичний герой проти реалістичного: еволюція поглядів на людину в європейській культурі XIX ст.
2. Українське національне відродження: культурні чинники без держави.
3. «Кобзар» як маніфест української ідентичності (порівняйте з європейськими маніфестами романтизму).
4. Жінка в культурі XIX століття: від музи до творця (європейський та український контекст).
5. Техніка vs природа: суперечності століття в дзеркалі мистецтва.
6. Чому імпресіонізм спочатку називали «мистецтвом незавершених картин»?
7. Український театр корифеїв – національна сцена без державної підтримки.
8. Філософія песимізму (А. Шопенгауер) та її відлуння в літературі кінця століття.

Теми рефератів (презентацій):

1. Архітектура європейського романтизму: неоготика та інші історичні стилі.
2. Салонна культура Парижа, Відня: місце зустрічі митців і меценатів.
3. Вплив французького реалізму (Бальзак, Стендаль, Флобер) на українську прозу (Нечуй-Левицький, Франко).
4. Феномен «Руської трійці» та слов'янські взаємовпливи.
5. Творчість В. ван Гога як передвістя мистецтва XX ст.
6. Українські жанрові малярі (Пимоненко, Трутовський, Світославський): пошук національного типу.
7. Роль львівського журналу «Правда» та «Народ» у розвитку української культури.
8. Музичний романтизм: Ф. Шопен, Р. Шуман, Ф. Ліст – порівняльна характеристика.
9. Іван Франко: між романтизмом, позитивізмом і модернізмом.
10. Виставки передвижників і становлення українського реалістичного живопису.
11. Імперські цензурні обмеження та українське підпільне книгодрукування.
12. Зародження української етнографії (М. Максимович, П. Чубинський, В. Гнатюк).

**Словник ключових понять та термінів до теми
«Світоглядні засади та головні напрями розвитку європейської культури ХІХ ст.»:**

- **Академізм** – напрям у європейському образотворчому мистецтві ХІХ ст., орієнтований на суворе дотримання канонів класицизму, античних зразків і норм, установлених академіями мистецтв. Протиставлявся новаторським течіям (романтизму, реалізму, імпресіонізму).
- **Анархізм** – сукупність суспільно-політичних учень (П. Прудон, М. Бакунін, П. Кропоткін), що заперечували необхідність державної влади та пропагували вільну кооперацію індивідів. У культурі ХІХ ст. анархістські ідеї вплинули на символізм, богему й окремі мистецькі маніфести.
- **Байронізм** – літературно-світоглядне явище, породжене творчістю Дж. Байрона: культ розчарованої, бунтівної, самотньої особистості, що кидає виклик суспільству й долі. Характерний для романтизму, виявився у творах Г. Гейне.
- **Богема** – соціокультурне середовище митців, письменників, музикантів, що вели нерегламентований, часто напівзлиднений спосіб життя й протиставляли себе академічним і буржуазним нормам. Розквіт богеми припадає на Париж ХІХ ст.
- **Волюнтаризм** – філософська позиція, що проголошує волю найвищим принципом буття. У ХІХ ст. розвинена А. Шопенгауером («Світ як воля і уявлення») та Ф. Ніцше («воля до влади»), вплинула на символізм, екзистенціалізм і декаданс.
- **Гегельянство** – філософська система Г.В.Ф. Гегеля, що охопила діалектику, історичний розвиток Абсолютного духу та концепцію «кінця історії». Вплинуло на марксизм, історію мистецтва та літературну критику.
- **Готичний роман** – жанр «страхітливої» літератури, що здобув популярність на межі ХVІІІ–ХІХ ст. (М. Шеллі, Дж. Полідорі, Е. По). Характерні риси: таємничі замки, надприродні явища, психологізм, інтерес до страхіть і темних боків психіки.
- **Дарвінізм** – теорія еволюції видів шляхом природного добору, сформульована Ч. Дарвіном (1859). Спричинила революцію в науковій картині світу, вплинула на натуралізм у літературі (Е. Золя), соціал-дарвінізм і філософію життя.
- **Декаданс** – загальна назва кризових явищ у європейській культурі останньої третини ХІХ ст., що виявилися в песимізмі, естетизмі, культурі витонченої хворобливості, зневазі до суспільної моралі й «мистецтва для мистецтва». Характерний для символізму та неоромантизму.
- **Еволюціонізм** – світоглядна парадигма, що поширила ідею поступового розвитку від простого до складного на всі сфери буття (біологія, геологія, соціологія, історія культури). У ХІХ ст. найвпливовіші концепції належать Ч. Дарвіну, Г. Спенсеру, Е. Геккелю.
- **Екзистенціалізм (зародки)** – філософські ідеї С. К'єркегора (1813–1855), що зосередилися на проблемах вибору, страху, відчаю та автентичного існування окремої людини. Попри пізніше оформлення, заклали основу для екзистенціалізму ХХ ст. й вплинули на літературу декадансу.
- **Еклектика** – принцип у архітектурі, образотворчому мистецтві та декоративно-прикладному дизайні ХІХ ст., що полягав у свідомому поєднанні елементів різних історичних стилів (неоготика, неоренесанс, необароко). Домінувала в будівництві публічних споруд і садіб.
- **Естетизм** – ідейно-художня течія, що проголошувала самоцінність краси, вишуканість форми та смаку над моральними чи соціальними завданнями мистецтва. Найяскравіше виражений у творчості О. Уайльда, В. Патера.
- **Європоцентризм** – світоглядна настанова, згідно з якою європейська культура, історія та цінності вважаються універсальним зразком для всього людства. У ХІХ ст. підкріплювався колоніалізмом, расовими теоріями та позитивістським уявленням про прогрес.

- **Життєва філософія (Lebensphilosophie)** – напрям у європейській думці (Ф. Ніцше, В. Дільтей, Г. Зіммель), що ставив у центр безпосереднє переживання життя, інтуїцію та творчу енергію на противагу раціоналізму й позитивізму. Вплинула на експресіонізм та ірраціоналізм у культурі.
- **Імпресіонізм** – революційний напрям у живописі (К. Моне, О. Ренуар, Е. Дега), а також у музиці (К. Дебюссі) та літературі 1860–1880-х рр. Прагнув передати мінливі враження, світло-повітряне середовище, миттєві стани природи й людини, відмовившись від чітких контурів і академічних сюжетів.
- **Індустріалізація** – процес переходу від аграрної до промислової економіки, що в XIX ст. кардинально змінив соціальну структуру, урбанізацію, побут і світосприйняття європейців. Відбився в реалістичній літературі (праця в романах Е. Золя, Ч. Діккенса), архітектурі (вокзали, фабрики) та фотографії.
- **Ірраціоналізм** – філософська й культурна течія, що заперечувала раціональне пізнання як єдино можливе й надавала пріоритет інтуїції, волі, містичному одкровенню чи несвідомому. У XIX ст. представлений А. Шопенгауером, С. К'єркегором, Ф. Ніцше, частково романтиками й символістами.
- **Історизм** – принцип мислення та художньої практики, що вимагає розглядати будь-яке явище в контексті його історичного розвитку. В архітектурі XIX ст. історизм виявився в наслідуванні стилів минулого (неоготика, неоренесанс).
- **Класицизм (пізній)** – мистецький напрям, що зберігав вплив протягом першої половини XIX ст. (Ж.Л. Давид, Е. Делакруа на ранньому етапі). Орієнтувався на античні зразки, героїчні сюжети, ясність форми та раціональність. У XIX ст. поступово витіснявся романтизмом і академізмом.
- **Консерватизм** – суспільно-політична ідеологія, що обстоювала збереження традиційних інститутів (монархія, церква, родина), ієрархії та поступові реформи. У культурі XIX ст. впливав на романтичний історизм, офіційне академічне мистецтво та критику індустріальної цивілізації.
- **Критичний реалізм** – літературно-мистецький напрям (О. Бальзак, Ч. Діккенс, Ф. Достоєвський, Л. Толстой), що поєднував правдиве зображення дійсності з аналізом соціальних суперечностей, психологізму та критикою суспільних вад. Розквіт припадає на 1830–1880-ті рр.
- **Лібералізм** – ідеологія, що утверджувала індивідуальну свободу, приватну власність, громадянські права та обмеження державного втручання. У XIX ст. ліберальні цінності пронизували літературу (Дж. Ст. Мілль, В. Гюго), архітектуру (публічні бібліотеки, парламенти) та освіту.
- **Марксизм** – філософське, економічне й політичне вчення К. Маркса та Ф. Енгельса (1840–1880-і рр.), що ґрунтується на матеріалістичному розумінні історії, теорії додаткової вартості й ідеї класової боротьби. Вплинув на соціалістичну культуру, літературний натуралізм та робітничі рухи.
- **Модерн (Art Nouveau, Jugendstil)** – художній стиль кінця XIX – початку XX ст., що відкидав історичне цитування й прагнув синтезу мистецтв на основі плавних, асиметричних ліній, рослинних мотивів і нових матеріалів (залізо, скло). Представлений у живописі (А. Муха), архітектурі (В. Орта, А. Гауді), графіці.
- **Модернізм** – узагальнювальна назва сукупності авангардних явищ у європейській культурі кінця XIX – першої половини XX ст. (символізм, імпресіонізм, постімпресіонізм, ранній експресіонізм). Характеризувався розривом із реалістичною традицією, пошуком нових форм і суб'єктивізмом.
- **Натуралізм** – літературний напрям (Е. Золя, брати Гонкури, Г. Гауптман), що поширив на мистецтво принципи позитивізму та фізіології: об'єктивне, «наукове» зображення дійсності, включно з її низинними, жорстокими чи патологічними аспектами. Розквіт – 1870–1890-ті рр.
- **Націоналізм** – ідеологія та культурний рух, що акцентував унікальність кожної нації, її мову, фольклор, історію та право на самовизначення. У XIX ст. стимулював

розвиток національних шкіл у літературі (А. Міцкевич, Т. Шевченко), музиці (Б. Сметана, Е. Гріг) та архітектурі (неофольклорні форми).

- **Нігілізм** – світоглядна позиція, що заперечує загально визнані цінності, авторитети, моральні норми й сенс буття. Стала особливо впливовою в російській культурі 1860-х рр. (І. Тургенєв «Батьки і діти») та європейському декадансі.

- **Ніцшеанство** – сукупність ідей Ф. Ніцше (надлюдина, воля до влади, переоцінка всіх цінностей, вічне повернення), які в останні десятиліття XIX ст. справили величезний вплив на філософію життя, символізм, експресіонізм і літературу (Т. Манн, А. Жід).

- **Орієнталізм** – захоплення європейської культури XIX ст. Сходом (Близьким, Далеким), що виявилось в подорожах, наукових дослідженнях, живописі (Е. Делакруа, Ж.Л. Жером), літературі (В. Гюго, Г. Флобер) та архітектурі (мавританський стиль).

- **Оперета** – легкий музично-театральний жанр із діалогами, танцями та гострою (часто сатиричною) сюжетикою. Розквіт у другій половині XIX ст. пов'язаний із творчістю Ж. Оффенбаха (Франція), Й. Штрауса-сина (Австрія), Ф. Суппе та А. Саллівана.

- **Позитивізм** – філософська течія (О. Конт, Дж. Ст. Мілль, Г. Спенсер), що визнавала лише емпіричне, «позитивне» знання й відкидала метафізику. Домінувала в науковому дискурсі другої половини XIX ст., вплинула на естетику натуралізму, соціологію та історіографію.

- **Постімпресіонізм** – умовна назва творчості художників кінця 1880–1890-х рр. (П. Сезанн, В. ван Гог, П. Гоген, Ж. Сера), які, відштовхуючись від імпресіонізму, посилили суб'єктивність, символічне навантаження кольору та форми, заклали основи експресіонізму й абстракціонізму.

- **Прерафаеліти** – братство англійських художників і поетів (Д.Г. Россетті, Дж. Е. Міллес, В.Г. Гант), що в 1848–1850-х рр. звернулися до стилістики раннього Відродження (до Рафаеля). Відзначалися ретельним опрацюванням деталей, яскравими кольорами, інтересом до середньовічних легенд і природи.

- **Пуантилізм** – техніка живопису, розроблена Ж. Сера та П. Сіньяком у 1880-х рр. на основі оптичних теорій кольору: зображення створюється окремими точками чистих фарб, які оптично зливаються в оці глядача. Різновид постімпресіонізму.

- **Психологізм** – принцип літературного зображення, що акцентує внутрішній світ персонажа, його переживання, мотиви вчинків, суперечливість психіки. Розквіту в XIX ст. досяг у творах Ф. Достоевського, Л. Толстого, Г. Джеймса, а також під впливом шопенгауеріанства та раннього фрейдизму.

- **Реалізм** – художній напрям, який прагнув правдиво, типово й об'єктивно відтворювати дійсність у її соціальних, побутових та психологічних вимірах. У європейській культурі XIX ст. домінував у літературі (О. Бальзак, Г. Флобер) та образотворчому мистецтві (Г. Курбе, Ж.Ф. Мілле).

- **Романтизм** – провідний художній і філософський напрям першої половини XIX ст., що проголошував самоцінність індивідуальності, свободу творчості, культ почуттів, природи, минулого (особливо середньовіччя) та ірраціонального. Виявився в літературі (В. Гюго, Е.Т.А. Гофман), музиці (Л. Бетховен, Ф. Шуберт), живописі (Е. Делакруа).

- **Символізм** – літературно-мистецька течія 1870–1890-х рр. (Ш. Бодлер, П. Верлен, А. Рембо, М. Метерлінк), що протистояла реалізму й натуралізму. В основі – пошук вищих смислів за допомогою символів, музичності вірша, алюзій, містичних інтуїцій. Вплинув на музику (К. Дебюссі) і театр.

- **Синтез мистецтв** – ідея об'єднання різних видів мистецтва (архітектури, живопису, музики, поезії, танцю) у тотальному художньому творі. Найпоширеніше втілювалася в оперній реформі Р. Вагнера та в архітектурі стилю модерн.

- **Соціал-дарвінізм** – сукупність теорій, що переносили принципи природного добору, боротьби за існування та виживання найпристосованіших на людське суспільство (Г. Спенсер, Л. Гумплович). У культурі XIX ст. використовувався для виправдання соціальної нерівності, колоніалізму та расової дискримінації.

- **Урбанізація** – зростання міст і концентрація населення в них, що в XIX ст. досягло небувалих масштабів у зв'язку з індустріалізацією. Спричинила виникнення нових типів архітектури (багатоквартирні будинки, вокзали, універмаги), зміну соціальної поведінки, а також міську тематику в літературі (Ч. Діккенс, Е. Золя).
- **Утилітаризм** – етична теорія (І. Бентам, Дж. Ст. Мілль), яка визнає критерієм моральності корисність – максимізацію задоволення й мінімізацію страждань для найбільшої кількості людей. Вплинула на соціальну політику, освіту й критику «чистого» мистецтва в XIX ст.
- **Фотографія** – технічне відкриття (Л. Дагер, В.Г. Фокс Талбот, 1839 р.), що радикально змінило уявлення про мистецтво, документальність, пам'ять і репрезентацію реальності. У XIX ст. фотографія спочатку наслідувала живопис (пикторіалізм), а потім почала виробляти власну естетику.
- **Фрейдизм** – психоаналітична теорія З. Фрейда, сформована на межі XIX–XX ст. («Тлумачення сновидінь», 1900). Увів поняття несвідомого, витіснення, сексуальності як рушія поведінки. Справляла величезний вплив на літературу (потік свідомості), театр, живопис (сюрреалізм) та антропологію.
- **Шопенгауеріанство** – світоглядна система А. Шопенгауера (центральні праці – 1819 та 1844 рр.), яка трактує світ як «волю і уявлення», стверджує первинність ірраціональної волі, що прирікає людину на страждання, і пропонує естетичну контемпляцію або аскетизм як шляхи подолання. Вплинуло на Р. Вагнера, Ф. Ніцше, Т. Манна, символістів.

Практичне заняття 9

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ (кін. XVIII – поч. XX ст.)

План:

1. Українське національне відродження кінця XVIII – I половини XIX ст.
2. Розвиток української культури II половини XIX – початку XX ст.
3. Взаємозв'язок української та європейської культур.

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Чому XIX століття вважають періодом становлення сучасної української національної культури?
2. Назвіть дату виходу в світ «Енеїди» І. Котляревського. Яке значення цього твору для української літератури?
3. Хто такі «Руська трійця» та яку роль вони відіграли в галицькому відродженні?
4. Поясніть суть Валуєвського циркуляру (1863) та Емського указу (1876). Як вони вплинули на книгодрукування?
5. Перелічіть основні жанри українського театру кінця XIX ст.

Питання для обговорення:

1. Порівняйте процеси національно-культурного відродження в Наддніпрянській Україні та Галичині (спільне та відмінне).
2. Чому творчість Тараса Шевченка вийшла за межі літератури і стала «фундаментом української ідентичності»?
3. Як ідеї народництва вплинули на розвиток української етнографії та музики?
4. Проаналізуйте, чому XIX століття стало «золотою добою» української етнографії (праці М. Максимовича, П. Чубинського, М. Драгоманова).
- 5.

Тести:

- 1. Який твір вважається першим твором нової української літератури, написаним живою народною мовою?**
 - а) «Кобзар» Т. Шевченка
 - б) «Енеїда» І. Котляревського
 - в) «Чорна рада» П. Куліша
 - г) «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького
- 2. Хто був засновником українського професійного театру (театру корифеїв)?**
 - а) Соломія Крушельницька
 - б) Микола Садовський
 - в) Марко Кропивницький
 - г) Лесь Курбас
- 3. Який жанр у музиці найактивніше розвивав Микола Лисенко на основі народної творчості?**
 - а) симфонія
 - б) опера
 - в) концерт для фортепіано
 - г) кантата
- 4. Наукове товариство імені Шевченка у Львові виконувало функції:**
 - а) політичної партії
 - б) неофіційної академії наук
 - в) театрального гуртка
 - г) релігійної місії
- 5. Хто є автором картини «Запорожці пишуть листа турецькому султану»?**
 - а) Микола Пимоненко
 - б) Сергій Васильківський
 - в) Ілля Рєпін
 - г) Костянтин Трутовський

Творчі завдання:

- 1. «Лист у минуле».** Напишіть лист від імені студента XIX століття (Київський університет або Львівська академічна громада) до сучасного українця. Опишіть, які книжки ви читаєте, які пісні співаєте та чого прагнете.
- 2. Культурний ребрендинг.** Уявіть, що ви арт-директор виставки «Українське Бароко vs Романтизм». Створіть колаж або ментальну карту, де зіставте ідеї, кольори та героїв Г. Сковороди (XVIII ст.) та Т. Шевченка (XIX ст.).
- 3. Музичний батл: Опера vs Кобза.** Доведіть, що Микола Лисенко був не лише композитором, а й етнографом. Запропонуйте сценарій короткого (5-хвилинного) відеоролика «Як народна пісня стала оперою» (на прикладі «Наталки Полтавки» або «Тараса Бульби»).
- 4. Театральний експеримент.** Візьміть сцену з п'єси І. Карпенка-Карого («Сто тисяч», «Хазяїн»). Перепишіть її сучасною молодіжною мовою, збережіть конфлікт. Розіграйте (або опишіть) у класі.
- 5. Історичний Telegram-канал.** Створіть макет сторінки новин за один день (наприклад, 22 травня 1861 року – похорон Шевченка) з рубриками: «Втрата», «Цитата дня», «Реакція світу».

Теми есе:

1. «Було колись – в Україні ревіли гармати...»: Образ України в ліриці Тараса Шевченка та сучасна війна (зв'язок поколінь).
2. **Кобзар проти імперії:** Чи зміг Емський указ знищити українське слово?
3. **Галичина – український П'ємонт?** Чи виправдане це порівняння для культурної ролі Львова ХІХ століття?
4. **Жіноче обличчя культури:** Марко Вовчок, Леся Українка, Соломія Крушельницька – прорив крізь патріархат.
5. **Культура без держави:** Як українцям вдалося створити національний канон (літературу, музику, театр) в умовах заборони рідної мови?

Теми доповідей та презентацій:

1. Братство Кирила і Мефодія: політичний гурток чи культурний феномен?
2. Етнографічні експедиції Володимира Антоновича та Михайла Драгоманова: методи та відкриття.
3. Архітектура України ХІХ ст.: від класицизму до історизму (на прикладах Володимирського собору в Києві чи оперного театру у Львові).
4. Періодичні видання як каталізатор національної свідомості.
5. Роль греко-католицької церкви у галицькому відродженні.
6. Вплив Валуєвського циркуляру на розвиток української драматургії.

Словник ключових понять та термінів до теми:

«Українське національно-культурне відродження (кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст.)

- **Аматорський театр** – форма сценічного мистецтва, що розвивалася в поміщицьких садибах та навчальних закладах (передусім у Харківському колегіумі). Сприяв популяризації української мови та побуту через інтермедії та п'єси (наприклад, «Наталка Полтавка» й «Москаль-чарівник» І. Котляревського). Став важливим осередком формування нової української ідентичності.
- **Балада** – улюблений романтичний жанр із фантастичним, історичним або побутовим сюжетом; в українській літературі розробляли П. Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський, Т. Шевченко.
- **«Бесіда»** – літературно-мистецьке товариство у Львові (засноване в 1864 р.). Організувало вечорниці, аматорські вистави, збирало фольклор. У 1880-х роках ініціювало створення професійного українського театру.
- **«Будителі»** – діячі національного відродження в Західній Україні (М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич та ін.), які пробуджували національну свідомість русинів (українців) через освіту, книгодрукування та літературу.
- **Валуєвський циркуляр (1863 р.)** – урядовий акт Російської імперії, який забороняв видання релігійної та навчальної літератури українською мовою (крім художньої літератури). Викликав активізацію підпільної роботи громад.
- **Відродження (українське національно-культурне відродження)** – історичний процес кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст., спрямований на відновлення української мови, літератури, історичної пам'яті та культурної самобутності після періоду асиміляції та русифікації.
- **«Галицько-руська матиця»** – культурно-освітнє товариство (засновано в 1848 р. у Львові). Видавало підручники, календарі, науково-популярну літературу українською мовою, сприяло відкриттю шкіл.
- **Головна руська рада** – перша українська політична організація в Австрійській імперії (утворена 1848 р. у Львові). Проголосила єдність галицьких русинів з наддніпрянськими українцями, вимагала розвитку освіти рідною мовою.

- **«Граматика малоросійського нарiччя»** – одна з перших спроб нормалiзацiї української мови (О. Павловський, 1818). Фiксувала фонетичнi, морфологiчнi та синтаксичнi особливостi, що сприяло переходу вiд уявлення про українську мову як «сiльський дiалект» до визнання її самостiйною лiнгвiстичною системою.
- **Гребiнка, Євген** – український романтик-байкар, перекладач, видавець альманаху «Ластiвка» (1841), який гуртував письменникiв навколо нацiональної iдеї.
- **Громади** – неформальнi товариства української iнтелiгенцiї, що виникли в 1850–1860-х роках (Київ, Харкiв, Одеса, Полтава, Чернiгiв). Займалися культурництвом, збиранням фольклору, видавництвом заборонених книг.
- **Громадiвцi** – члени громад, переважно рiзночинна iнтелiгенцiя: вчителi, лiкарi, студенти, письменники. Виступали за поступове нацiональне вiдродження через освiту та культуру.
- **Дворянське українофiльство** – суспiльний рух серед нащадкiв козацької старшини та шляхти, якi зберiгали ностальгiю за втраченою автономiєю Гетьманщини. Його представники (М. Максимович, родина Галаганiв, Тарновських) збирали фольклор, старожитностi, фiнансували видання книг. Мало аристократичний, кабiнетний характер, але заклало пiдвалини професiйної україністики.
- **Драгоманiв Михайло** – видатний теоретик громадiвського руху. Розробив концепцiю полiтичного федералiзму, критикував вузьке культурництво, закликав до поєднання нацiональної iдеї з соцiальною справедливiстю.
- **«Енеїда» Iвана Котляревського** – поема (першi три частини опублiковано 1798 р. у Петербурзi без вiдома автора), яка вважається початком нової української лiтератури. Написана живою народною мовою, вона легiтимiзувала українське слово як носiя високої культури, подолавши комплекс «неповноцiнностi» щодо російської та польської мов.
- **Емський указ (1876 р.)** – найжорсткiша заборона українського друку (художньої лiтератури, нот, театру, iмпорту книг). Змусив громади перейти до глибокої конспiрацiї та перенести видавничу дiяльнiсть за кордон (Женева, Львiв).
- **Етнографiчний реалiзм** – рiзновид реалiстичного письма, що зосереджується на детальнiму описi народних звичаїв, обрядiв, одягу, житла та мови. Характерний для прози Г. Квiтки-Основ'яненка («Маруся»), О. Стороженка, П. Кулiша. Межує з натуралiзмом, але зберiгає просвiтницький пафос.
- **Идилiя** – жанр класицистичної лiтератури, що зображує гармонiйне, безтурботне життя на лонi природи, часто iдеалiзоване. В українській культурi риси iдилiї має «Маруся» Г. Квiтки-Основ'яненка, де селянське життя показане крiзь призму патрiархальної гармонiї, без глибоких соцiальних конфлiктiв.
- **«Iсторiя Русiв»** – анонiмний iсторичний твiр (iмовiрно, кiнець XVIII ст.), що зiграв роль «нацiонального мiфу». У ньому обгрунтовувалася давнiсть українського народу, його державницькi традицiї (Київська Русь, Гетьманщина) та права на самовизначення. Вплинув на свiтогляд Кирило-Мефодiївського братства та українських романтикiв.
- **Квiтка-Основ'яненко, Григорiй** – один iз фундаторiв української романтичної прози, автор повiстей iз народного життя («Маруся», «Козир-дiвка»), поєднував сентименталiзм iз романтичною iдеалiзацiєю селянства.
- **Київський унiверситет св. Володимира** – другий унiверситет на території Надднiпрянщини, заснований в 1834 р. Розташовувався в Києвi, мав 4 факультети: фiлософський (згодом iсторико-фiлологiчний та фiзико-математичний), юридичний, медичний. Вiдiграв визначну роль у розвитку українознавства, незважаючи на цензурнi обмеження (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.).
- **Кирило-Мефодiївське братство** – таємне полiтичне товариство 1845–1847 рр., що поєднало романтичний месiанiзм iз програмою слов'янської федерацiї та нацiонального визволення України. Iдеологи – М. Костомаров, П. Кулiш, Т. Шевченко.
- **Класицизм** – художнiй напрям, що панував у європейській культурi XVII–XVIII ст., а в Україні – переважно в кiнцi XVIII – першiй третинi XIX ст. Орiєнтувався на античне мистецтво як на зразок, вимагав чiткої iєрархiї жанрiв, симетрiї, рацiоналiзму, вiдповiдностi

правилам «трьох єдностей» (в драматургії – часу, місця, дії). В українському варіанті класицизм поєднувався з бурлеском, сентименталізмом і просвітницьким дидактизмом (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський).

- **«Книга буття українського народу» («Закон Божий»)** – основний програмний документ Братства, написаний Миколою Костомаровим. Був викладений у формі 109 тез, що мали релігійно-публіцистичний характер. У документі обґрунтовувалася необхідність скасування кріпацтва та самодержавства, а також проголошувалося особливе історичне покликання України очолити боротьбу за національне відродження всіх слов'янських народів.

- **«Кобзар»** – збірка поезій Т. Шевченка (1840, 1860), яка стала маніфестом українського романтизму: синтез фольклору, біблійних мотивів, історичної пам'яті й соціального протесту.

- **Костомаров, Микола** – історик, поет, один із засновників кирило-мефодіївців. Обґрунтував теорію «двох руських народностей» (південної та північної) та розвивав романтичну концепцію народної історії.

- **Критичний реалізм** – різновид реалізму, що свідомо викриває соціальні вади, експлуатацію, правову нерівність, несправедливість. В українській літературі найяскравіше втілений у творчості Т. Шевченка (цикли «Буває, в неволі інколи згадаю», «Кавказ», поеми «Сон», «І мертвим, і живим...»), а також у прозі І. Нечуя-Левицького («Кайдашева сім'я»), Панаса Мирного («Хіба ревуть воли, як ясла повні?»), І. Карпенка-Карого («Хазяїн», «Мартин Боруля»).

- **Куліш, Пантелеймон** – письменник, перекладач, автор першого українського історичного роману «Чорна рада» (1846–1857), творець «кулішівки» (правопису), активний популяризатор романтичного народництва.

- **Лисенко, Микола** – композитор, який утілює романтичний принцип національного в музиці: опери («Тарас Бульба», «Наталка Полтавка»), обробки народних пісень, хоріві твори.

- **Львівський університет** – найстаріший безперервно діючий університет на території сучасної України (заснований 1661 р., реорганізований у 1784 р. австрійською владою). У ХІХ ст. функціонував у складі Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії. Мав німецьку (до 1871 р.), а потім польську мову викладання; українці домагалися створення окремих кафедр і права навчання рідною мовою.

- **Максимович, Михайло** – перший ректор Київського університету, етнограф, історик, видавець «Малоросійських пісень» (1827) – збірки, що стала еталоном романтичного фольклоризму.

- **Народність** – базовий принцип романтизму, згідно з яким справжнє мистецтво виростає з народної творчості, мови, звичаїв і вірувань. В українському відродженні став головним критерієм національної самобутності.

- **Народовці** – українська течія в Галичині (1860–1890-ті), що орієнтувалася на народну мову, єдність з Наддніпряниною, світський характер культури. Лідери: І. Франко, М. Павлик, В. Навроцький. Протистояли москвофілам.

- **Наукове товариство імені Шевченка (НТШ)** – засноване 1873 у Львові як літературне, а з 1892 реорганізоване в наукове. Фактично виконувало роль української академії наук. Видавало «Записки НТШ» (понад 100 томів до кінця ХІХ ст.). Голова – М. Грушевський (з 1897).

- **Національне пробудження** – рання фаза національного руху, характерна для бездержавних народів Європи. Включає: а) збирання фольклору; б) кодифікацію мови; в) створення художньої літератури; г) написання національної історії. В Україні ці етапи розпочалися саме наприкінці ХVІІІ ст.

- **Новоросійський університет** – третій університет на території Наддніпрянини, заснований 1865 р. в Одесі на базі Рішельєвського ліцею. Мав три факультети: історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний. Відіграв важливу роль у розвитку південноукраїнських земель, вирізнявся відносно ліберальним духом.

- **«Просвіта»** – культурно-освітнє товариство, засноване у Львові 1868 року за зразком громад. Сприяло відродженню через мережу читалень, театральних гуртків, лекцій, видавництва популярних брошур. До кінця XIX ст. діяло понад 300 філій у Галичині. Після 1905 року виникли «Просвіти» в Наддніпрянській Україні.
- **«Русалка Дністрова»** – альманах (1837), виданий «Руською трійцею» в Будапешті. Збірка народних пісень, балад, віршів розмовною галицькою говіркою. Заборонена цензурою, але стала маніфестом національного відродження.
- **«Руська бесіда»** – перший український професійний театр у Галичині (діяв у Львові з 1864 до 1924). Очолюваний А. Вахнянином, О. Бачинським. Ставив п'єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка.
- **«Руська трійця»** – галицьке літературне товариство (1830-ті рр., М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), яке на романтичних засадах пропагувало народну мову, збирало фольклор і будило національну свідомість у Галичині.
- **Панславізм** – ідея культурної й політичної єдності всіх слов'ян, популярна серед романтиків. Українські кирило-мефодіївці пропагували слов'янську федерацію з рівноправними націями, на чолі з Україною.
- **Просвітництво** – ідейна течія XVIII ст., що вплинула на раннє українське відродження через акцент на освіті, раціоналізмі та критиці забобонів. Водночас українське просвітництво мало свою специфіку: воно зверталось не до абстрактного «народу», а до конкретної народної мови та побуту (Г. Сковорода, І. Котляревський).
- **Реалізм** – художній напрям (в Україні – від 1830–1840-х років до кінця століття), який прагне правдивого, типового зображення життя у формах самого життя, без ідеалізації, але з глибоким психологізмом і аналізом суспільних відносин. В українській культурі найвищі досягнення реалізму пов'язані з поезією і прозою Т. Шевченка, соціально-психологічними романами Панаса Мирного, драматургією І. Карпенка-Карого та М. Кропивницького, живописом К. Трутовського, М. Пимоненка, С. Васильківського.
- **Романтизм** – літературно-мистецький напрям першої чверті XIX ст., який (на відміну від класицизму) утвердив цінність національно-історичного коріння, народної поезії, «духу народу». У європейському контексті дав поштовх національним рухам; в Україні його вплив позначився на творчості харківських романтиків (І. Срезневський, М. Костомаров).
- **Русифікація** – політика російського самодержавства, спрямована на нівелювання мовно-культурних відмінностей національних окраїн. Наприкінці XVIII ст. виявлялася в забороні української мови в діловодстві, нав'язуванні православ'я синодального зразка, переселенні російських чиновників і поміщиків. Саме як реакція на цю політику відбувається культурне відродження.
- **Сентименталізм** – напрям в літературі та культурі другої половини XVIII ст., який звернув увагу на внутрішній світ простої людини, її почуття та побут. В українському контексті сприяв гуманізації образу селянина (наприклад, у творах Г. Квітки-Основ'яненка), долаючи зневажливе ставлення до «мужика».
- **«Стара Громада»** – історична назва київської громади 1860–1870-х років (В. Антонович, М. Лисенко, П. Житецький, М. Старицький). Символ поміркованого культурництва та академічної роботи (етнографія, історія).
- **Старорусини (москвофіли)** – консервативна течія в Галичині (1840–1890-ті рр.). Вважали себе частиною «єдиної руської народності», орієнтувалися на російську мову та православ'я. Мали вплив у греко-католицькій церкві та гімназіях.
- **«Статут слов'янського братства св. Кирила і Мефодія»** – документ, який визначав програмні цілі та організаційні засади діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Він детально описував бачення майбутнього устрою, зокрема об'єднання слов'янських народів у федерацію.
- **Театр корифеїв** – національний український професійний театр (1860–1880-ті роки), заснований М. Кропивницьким, І. Карпенком-Карим, М. Садовським, П. Саксаганським. Спираючись на принципи реалізму, корифеї створили репертуар із соціально-побутових

комедій, драм і мелодрам, відкидаючи класицистичну умовність і вимагаючи психологічної правди акторської гри.

▪ **Українське національне відродження (кінець XVIII – початок XIX ст.)** – перший, «етнографічний» етап тривалого процесу формування модерної української нації. Характеризується: а) збиранням фольклору (М. Цертелєв, М. Максимович); б) виданням граматик та словників; в) появою нової літератури народною мовою; г) початком історичних досліджень (Д. Бантиш-Каменський). Політичні вимоги ще не висуваються, головна мета – культурне самозбереження.

▪ **Фольклоризм** – свідоме використання усної народної творчості в професійній літературі та мистецтві. На початку XIX ст. набув рис наукового підходу (запис пісень, дум, переказів). Важливу роль відіграв збірник «Малоросійські пісні» (М. Максимович, 1827 р.), який утвердив думку про багатство та самоцінність української усної традиції.

▪ **Харківський університет** – перший класичний університет на території Слобожанщини (заснований 1805 року за ініціативою В. Каразіна). Став центром академічного українознавства: тут викладали І. Срезневський, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко. Навколо нього сформувався гурток «харківських романтиків», які заклали підвалини наукової етнографії та історії України.

Практичне заняття 10

КУЛЬТУРА XX ст.: ВИЗНАЧНІ ФЕНОМЕНИ. ХУДОЖНІ СТИЛІ ТА ТЕЧІЇ

План:

1. Світова культура в першій половині XX століття.
2. Українська культура на зламі епох та в добу Визвольних змагань (початок XX ст. – 1920-ті рр.).
3. Культура в умовах тоталітарних режимів (1930-ті – 1950-ті рр.)
4. Світова культура в другій половині XX – на початку XXI ст.
5. Культура України в період «відлиги», застою та здобуття незалежності (1950-ті рр. – початок XX ст.)

Питання для контролю та самоконтролю:

1. Назвіть основні риси «доби катастроф» (світові війни, революції) та їх вплив на світогляд митців XX ст.
2. Чим модернізм відрізняється від постмодернізму? Наведіть по 2 ключові ознаки кожного явища.
3. Як технічний прогрес (фотографія, кінематограф, Інтернет) змінив статус мистецтва?
4. Що таке масова культура? Коли і чому вона виникає?
5. Охарактеризуйте феномен «театру абсурду» (С. Беккет, Е. Йонеско).
6. Назвіть головні здобутки архітектури XX ст. (баугауз, конструктивізм, хай-тек, деконструктивізм).

Питання для обговорення:

1. Охарактеризуйте феномен «Розстріляного відродження».
2. У чому полягала політика «коренізації» та «українізації» 1920-х років? Які її культурні здобутки?
3. Поясніть значення поняття «соціалістичний реалізм». Які принципи цього методу ви знаєте?

4. Як Друга світова війна вплинула на українське мистецтво (плакати, пісні, література на фронті та в еміграції)?
5. Хто такі «шістдесятники»? Назвіть не менше трьох представників (Стус, Симоненко, Драч, Лишега) та сформулюйте їхню роль у культурному опорі.
6. Дайте визначення поняття «самвидав» та «тамвидав». Як вони функціонували в умовах цензури?
7. Які теми домінували в українському кіно періоду «хрущовської відлиги» (фільми Параджанова, Ілленка)?
8. Проаналізуйте особливості української діаспорної культури (Нью-Йоркська група поетів, журнал «Сучасність»).
9. Назвіть головні риси постмодернізму в українській літературі. Проілюструйте на прикладі творів Юрія Андруховича чи Сергія Жадана.
10. Які події стали поштовхом до розвитку сучасного українського кіно (назвіть фільми «Плем'я», «Мої думки тихі», «Довбуш»)?
11. Охарактеризуйте феномен «українського культурного відродження» після Революції Гідності (2014) та повномасштабного вторгнення (2022).
12. Як змінилася українська музика: від поп-фольку (Руслана) до експериментів (ОНУКА, DakhaBrakha, Alina Pash)?

Тести:

1. **Який мистецький напрям проголосив гасло «Мистецтво – це життя» та заперечував традиційні художні форми?**
 - а) Імпресіонізм
 - б) Авангард (футуризм, дадаїзм)
 - в) Реалізм
 - г) Романтизм
2. **Хто з режисерів став засновником теорії монтажу атракціонів?**
 - а) Чарлі Чаплін
 - б) Фріц Ланг
 - в) Сергій Ейзенштейн
 - г) Андрій Тарковський
3. **Поняття «потік свідомості» в літературі найяскравіше втілили:**
 - а) Ернест Хемінгуей та Френсіс Скотт Фіцджеральд
 - б) Джеймс Джойс та Вірджинія Вулф
 - в) Франц Кафка та Жан-Поль Сартр
 - г) Габріель Гарсія Маркес та Хуліо Кортасар
4. **«Чорний квадрат» Казимира Малевича – це маніфест:**
 - а) Супрематизму
 - б) Кубізму
 - в) Поп-арту
 - г) Абстрактного експресіонізму
5. **Додекафонія (серійна техніка) в музиці пов'язана з ім'ям:**
 - а) Ігоря Стравінського
 - б) Арнольда Шенберга
 - в) Джона Кейджа
 - г) Дмитра Шостаковича

6. **Театр абсурду. Яка п'єса належить Семюелю Беккету?**
а) «Носороги»
б) «Стілець»
в) «Чекаючи на Годо»
г) «Король вмирає»
7. **Який твір вважається передвісником постмодернізму?**
а) «Втрачений час» Марселя Пруста
б) «Ім'я рози» Умберто Еко
в) «Дон Кіхот» Мігеля де Сервантеса (пародирований у ХХ ст.)
г) «Попільничка» Мілорада Павича
8. **Хто з художників став засновником поп-арту, зобразивши банки супу «Кемпбелл»?**
а) Рой Ліхтенштейн
б) Джексон Поллок
в) Енді Воргол
г) Марсель Дюшан
9. **Філософська течія, що вплинула на екзистенціалізм у культурі:**
а) Позитивізм
б) Марксизм
в) Феноменологія Е. Гусерля
г) Структуралізм
10. **Художній стиль, що культивував міць праці та індустрії за радянських часів і був офіційним:**
а) Імпресіонізм
б) Соціалістичний реалізм
в) Сюрреалізм
г) Футуризм
11. **Гурт, який поєднав український фольклор з рок-музикою у 1990-х і став символом епохи:**
а) «Воплі Відоплясова»
б) «Океан Ельзи»
в) «Тартак»
г) «Скрябін»
12. **Літературний процес 1920-х років, що зазнав жорстокого знищення інтелігенції в 1937-1938 роках, називають _____ відродженням.**
13. **Український поет-дисидент, Герой України, який загинув у таборі в Пермській області – це Василь _____.**

Творчі завдання:

1. **Колаж «Атлас культури ХХ ст.»**
Завдання: Оберіть одну декаду (наприклад, 1920-ті) і створіть колаж з ключових образів: фото подій, репродукції картин, цитати з літератури, афіші фільмів. Супроводьте коментарем, що об'єднує ці елементи.
2. **Німе кіно без слів**
Завдання: Напишіть сценарій (хронометраж 1-2 хв.) короткого німого фільму в стилі

німецького експресіонізму або французького авангарду. Опишіть ключові кадри, гру світла, мізансцени.

3. Лист від імені діяча культури

Завдання: Уявіть себе на місці Малевича, Далі, Джойса або Брехта. Напишіть листа до свого колеги чи в майбутнє, де пояснить головну ідею вашого мистецького методу.

4. Реконструкція артефакту

Завдання: Візьміть будь-який відомий твір (наприклад, «Герніку» Пікассо) і створіть власну версію на тему сучасної війни або кліматичної кризи, зберігаючи стиль оригіналу.

5. Партитура шуму

Завдання: На зразок Джона Кейджа («4'33"») або футуристів (Луїджі Руссола) створіть нотацію (словесну або графічну) одного дня з вашого життя (звуки метро, вітер, голоси – як музику).

6. Колаж поколінь

Розбийте студентів на групи (1920-ті, 1960-ті, 1990-ті, 2020-ті). Кожна група має створити колаж, який відображає:

- 3 ключових митці
- 1 артефакт (книга, фільм, пісня)
- 1 історичну подію
- кольорову гаму епохи.

7. **Щоденник культурного спостерігача»** Протягом тижня студент фіксує *будь-який* прояв української культури в публічному просторі (реклама, музика в кав'ярні, наліпки, Тік-Ток, меми). Аналізує: це спадок ХХ ст. чи тренд ХХІ ст.?

8. Редактор самвидаву

Уявіть, що ви в СРСР у 1975 році. Вам потрібно випустити один номер журналу «Український вісник». Оберіть:

- 2 вірші шістдесятників (наведіть реальні рядки).
- 1 новину, яку не публікує офіційна преса (про арешт, виселення, екологію).

9. Трансформація одного твору

Візьміть пісню «Червона рута» (В. Івасюк, 1970). Запропонуйте три версії аранжування:

- Для радянського ВІА (ансамблю) в 1971 році.
- Для гурту у стилі 1990-х (техно/поп).
- Для сучасного електронного виконавця.

Теми есе:

1. «Людина маси» versus «творець»: конфлікт особистості та системи в культурі ХХ ст. (на прикладі літератури чи кіно).
2. Місто як головний герой культури ХХ ст.: від футуристичного урбанізму до меланхолії Едварда Гоппера.
3. Чому «Співаючи під дощем» залишається гімном кінематографа? Ностальгія та інновація в мюзиклі.
4. Від «читача» до «співавтора»: як постмодернізм змінив роль глядача/читача (Умберто Еко, Мілорад Павич, відеоігри).

Теми доповідей та презентацій:

- Архітектура Баугаузу: школа, що змінила вигляд нашого дому.
- Цитата замість оригіналу: творчість Енді Воргола та Роя Ліхтенштейна.
- Від «Термінатора» до «Матриці»: філософські коди голлівудської антиутопії.
- Японська культура після Хіросіми: готика, манга та Осаму Тедзука.
- Латиноамериканський бум: магічний реалізм як політична відповідь.
- Культура Східної Європи під тиском тоталітаризму (соцреалізм, андеграунд, польська школа плакату).

- Від джазу до рок-н-ролу: контркультура 1950-60-х рр..
- Електронна музика: від Штокгаузена до Daft Punk.
- Панк як естетика заперечення.
- «Держпром у Харкові» – символ конструктивізму та індустріалізації: сміливий експеримент чи радянська пропаганда?
- Українська діаспора: між збереженням традиції та модернізацією (діяльність ОУН у культурі, митців у США та Канаді).
- Феномен українського поетичного кіно 1960-х: «Тіні забутих предків», «Криниця для спраглих», «Вечір на Івана Купала».
- Культура українського плакату: від агітвікон Роста до сучасного стрітарту (Гамлет Зінкевич, плакати Євромайдану»).
- Звуки незалежності: Вплив фестивалів («Червона Рута», «Країна Мрій») на становлення національної ідентичності в музиці 1990–2000-х.
- Жінки в українському мистецтві ХХ ст. між цензурою та свободою: (Марія Приймаченко, Алла Горська, Катерина Білокур, сучасні художниці).
-

Словник ключових понять та термінів до теми «Культура ХХ ст.: визначні феномени. Художні стилі та течії.»:

- **Абстракціонізм** – напрям у мистецтві, що відмовляється від зображення реальних форм і будує художню виразність за допомогою ліній, кольорових плям, геометричних фігур (В. Кандинський, К. Малевич, П. Мондріан).
- **Авангард** – сукупність експериментальних, новаторських течій у культурі першої половини ХХ ст. (футуризм, дадаїзм, сюрреалізм та ін.), що характеризувалася розривом із попередньою традицією.
- **Ар-деко** – стиль у мистецтві та дизайні 1920–1930-х рр., що поєднує модерн із кубізмом, техніцизмом, екзотичними мотивами; символ розкоші та індустріальної естетики.
- **Ар-нуво** – стиль кінця ХІХ – початку ХХ ст., що залишався впливовим і в 1900–1910-х рр.; його головні ознаки – плавні природні лінії, орнаментальність, синтез мистецтв.
- **Відео-арт** – напрям сучасного мистецтва, що виник у 1960-х рр. на основі використання відеотехнологій для створення експериментальних образів і концептуальних висловлювань.
- **Відлига (хрущовська)** – період часткової лібералізації суспільно-політичного та культурного життя в СРСР (1953–1964 рр.), що позначився на українській культурі реабілітацією репресованих діячів, послабленням цензури, появою нових мистецьких течій (шістдесятництво, поетичне кіно, авангард у музиці).
- **Гончар Олесь (1918–1995)** – український письменник, один із найавторитетніших представників літератури доби відлиги. Роман «Собор» (1968) став маніфестом національного відродження, за що зазнав жорстокої ідеологічної критики та вилучення з бібліотек.
- **Деконструктивізм** – напрям в архітектурі та мистецтві 1980–1990-х рр., що розхитує традиційні принципи композиції, форми, цілісності, створюючи візуальний хаос і фрагментарність (Ф. Гери, З. Хадід).
- **Драч Іван (1936–2018)** – український поет-шістдесятник, сценарист, громадський діяч. Дебютував 1961 року збіркою «Соняшник», що поєднала авангардну форму, філософську глибину та національну тематику. Один із лідерів Клубу творчої молоді.
- **Джаз** – музичний напрям, що сформувався на початку ХХ ст. у США на основі африканських ритмів, блюзу та європейської гармонії; став символом модерної культури (Л. Армстронг, М. Девіс).
- **Екзистенціалізм** – філософська течія середини ХХ ст., що зосередилася на проблемах свободи, вибору, відчуження та відповідальності людини; вплинула на літературу, театр, кіно (Ж.-П. Сартр, А. Камю).

- **Експериментальний український театр доби незалежності** – відмова від психологічного реалізму на користь документального театру, перформансу, залучення глядача (театр «Дах», «Золоті ворота», режисер Андрій Жолдак). Важливий інструмент осмислення соціальних змін.
- **Електронна музика** – напрям, що виник у 1950-х рр. з використанням синтезаторів, магнітофонних стрічок, а згодом – комп'ютерних технологій (К. Штокгаузен, П. Шеффер).
- **Імпресіонізм (пізній)** – на початку ХХ ст. трансформувався в постімпресіонізм і вплинув на пошуки виразових засобів у живописі, музиці (К. Дебюссі), літературі (М. Пруст).
- **Інсталяція** – форма просторового мистецтва, що розквітла з 1960-х рр.; художник організовує середовище (об'єкти, світло, звук) для активного занурення глядача.
- **Інтермедіальність** – поняття, що позначає взаємодію різних мистецьких медіа (живопису, літератури, кіно, музики) у творах ХХ ст.; стала важливою рисою авангарду й постмодернізму.
- **Кінематограф** – нове мистецтво ХХ ст.; ключові явища – німе експресіонізм, італійський неореалізм, французька «нова хвиля», авторське кіно (Ф. Ланг, Л. Вісконті, Ж. Л. Годар, А. Тарковський).
- **Київська школа поезії** – неформальне творче об'єднання українських поетів-шістдесятників, що сформувалося навколо Клубу творчої молоді та журналів «Вітчизна», «Дніпро». Представники: І. Драч, Л. Костенко, В. Симоненко, М. Вінграновський. Характерні риси: метафоричність, філософічність, оновлення соцреалістичних канонів, національна саморефлексія.
- **Клуб творчої молоді «Сучасник» (КТМ)** – культурно-мистецьке об'єднання, що діяло в Києві (1959–1964) та інших містах України в період відлиги. Виконував роль дискусійного майданчику для літераторів, художників, музикантів, кінематографістів. Був закритий за ідеологічними звинуваченнями 1964 року; діячі КТМ згодом сформували ядро українського дисидентського руху.
- **Костенко Ліна (нар. 1930)** – українська поетеса, одна з найяскравіших представниць шістдесятництва. У період відлиги опублікувала збірки «Мандрівки серця» (1961) та «Зоряний інтеграл» (1962), що відзначилися інтелектуалізмом, ліризмом та новаторською образністю.
- **Контркультура** – сукупність соціальних і мистецьких рухів 1960–1970-х рр., що протистояли офіційним цінностям (хіпі, панк, рух за громадянські права) та пропонували альтернативні форми життя й творчості.
- **Кубізм** – авангардний напрям у живопису 1900–1910-х рр. (П. Пікассо, Ж. Брак), що руйнував традиційну перспективу, зображуючи предмети у вигляді геометричних площин і фрагментів.
- **Масова культура** – феномен ХХ ст., пов'язаний з індустрією розваг, тиражуванням продуктів мистецтва, стандартизацією смаків і впливом медіа (кіно, телебачення, поп-музика).
- **Мінімалізм** – стиль у мистецтві, музиці, дизайні 1960–1970-х рр., що зводить виразні засоби до простоти, повторюваності, геометричної чистоти, виключаючи будь-яку емоційну надмірність.
- **Модернізм** – широка течія першої половини ХХ ст., що об'єднує авангардні пошуки в літературі (Дж. Джойс, Ф. Кафка), живопису, музиці, архітектурі на основі оновлення форми, розриву з реалізмом.
- **Мультикультуралізм** – концепція та культурна практика останньої третини ХХ ст., що визнає рівноцінність різних етнічних, расових, релігійних культур у межах одного суспільства.
- **«Нова хвиля»** – українська літературна спільнота, що об'єднує покоління поетів кінця 1980-х–1990-х, що оновило мову, тематику (О. Забужко, І. Римарук, В. Герасим'юк, В. Цибулько). Характерний інтерес до інтимного, метафоричного, національно-екзистенційного.

- **Панк-рок** – музичний і субкультурний рух середини 1970-х рр., що характеризувався агресивним звучанням, протестом проти соціальних норм, естетикою «зроби сам» (Sex Pistols, The Clash).
- **Параджанов Сергій (1924–1990)** – кінорежисер вірменського походження, який створив найвідоміший український фільм доби відлиги «Тіні забутих предків» (1965). Поєднавши карпатський фольклор, імпресіоністичну операторську роботу та авангардний монтаж, він зруйнував канони соцреалістичного кіна. Подальша творчість перервана арештом 1973 року.
- **Перформанс** – вид акційного мистецтва, що виник у 1960-х рр., де твір збігається з дією митця (часто разовою, ритуальною, тілесною) перед глядачами; фіксується фото- та відеодокументацією.
- **Поети-шістдесятники** – умовна назва покоління українських поетів, чия творча зрілість припала на період відлиги (1960-ті роки). До них належать І. Драч, Л. Костенко, В. Симоненко, В. Стус, М. Вінграновський, Б. Олійник, І. Світличний та ін. Характерні риси: модернізація поетичної мови, звернення до національної історії, екзистенційна лірика, громадянська позиція.
- **Поп-арт** – напрям 1950–1960-х рр., що використовував образи масової культури (рекламу, комікси, товари широкого вжитку), залучаючи техніки тиражування (Е. Воргол, Р. Ліхтенштейн).
- **Постмодернізм** – провідна парадигма культури другої половини ХХ ст., що відмовляється від великих наративів, змішує стилі, використовує цитування, іронію, гіперреальність (У. Еко, Ж. Дерріда, Р. Раушенберг).
- **Рок-музика** – жанр, що сформувався у 1950–1960-х рр. на основі рок-н-ролу, ритм-енд-блюзу; став феноменом молодіжної культури, породив субжанри (артрок, глем, панк, метал).
- **Семіотика** – наука про знаки та знакові системи, що набула значного розвитку в культурології ХХ ст. (Р. Барт, У. Еко) та дозволила аналізувати мистецтво, рекламу, кіно як знакові практики.
- **Симоненко Василь (1935–1963)** – український поет-шістдесятник, автор збірок «Тиша і грім» (1962), «Земне тяжіння» (1964, посмертно). Його творчість поєднала ліричну щирість, сатиричне викриття конформізму та заклик до національної гідності. Вірш «Лебеді материнства» став символом покоління.
- **«Собор»** – роман Олеся Гончара (1968), визначний твір української літератури доби відлиги, який став маніфестом національного відродження. У центрі – козацький собор як символ історичної пам'яті та духовності. Роман зазнав жорстокої ідеологічної критики («клевета на радянську дійсність»), вилучався з бібліотек, але поширювався в самвидаві.
- **Соціалістичний реалізм** – офіційний метод мистецтва в СРСР та інших соціалістичних країнах з 1930-х рр., що вимагав виховання мас в дусі комунізму.
- **Стус Василь (1938–1985)** – український поет, перекладач, літературознавець, одна з ключових постатей шістдесятництва та дисидентського руху. У період відлиги (1960-ті) сформувався як митець (збірки «Круговерть», «Зимові дерева» – не опубліковані). Брав участь у правозахисному русі, заарештований 1972 року. Поетика Стуса поєднує екзистенціалізм, біблійну символіку та національну тему.
- **Сюрреалізм** – авангардний напрям 1920–1930-х рр., заснований на теорії несвідомого, автоматизму, сновидінь; поєднував несподівані образи, парадокси (С. Далі, Р. Магрітт, Л. Бунюель).
- **Техно** – жанр електронної музики, що виник у 1980-х рр. у Детройті; відзначається повторюваним ритмом, синтезованим звуком, асоціюється з клубною культурою.
- **«Тіні забутих предків»** – художній фільм (1965, режисер С. Параджанов, оператор Ю. Ілленко), який став маніфестом українського поетичного кінематографа доби відлиги. Екранізація повісті М. Коцюбинського поєднала карпатський фольклор, імпресіоністичну операторську роботу, новаторський монтаж та національний колорит. Фільм отримав міжнародне визнання, але в СРСР критикувався за «формалізм».

- **Хай-тек (Hi-Tech)** – стиль в архітектурі та дизайні 1970–1980-х рр., що виносить назовні технічні конструкції (труби, вентиляцію, каркаси), використовує скло та метал (Р. Роджерс, Н. Фостер).
- **Українське шістдесятництво** – суспільно-культурний рух в УРСР кінця 1950-х – 1960-х років, що об'єднав молодих митців, інтелектуалів і правозахисників навколо ідеї національного відродження та демократизації. Програмні засади: подолання русифікації, повернення історичної пам'яті, модернізація культури, етичний максималізм. Придушений владою наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років.
- **Український наївний живопис («наївне мистецтво»)** – унікальний напрям візуальної творчості, створений художниками-самоуками без професійної академічної освіти. Він базується на народних традиціях, яскравих кольорах та щирому, безпосередньому сприйнятті світу, часто поєднуючи реалізм із глибоким символізмом та міфологією (Марія Приймаченко, Катерина Білокур, Григорій Ксьонз, Павло Лелюх тощо).
- **Хіп-хоп культура** – субкультура, що виникла в 1970-х рр. у Нью-Йорку; об'єднує реп, ді-джеїнг, брейк-данс, графіті; стала глобальним явищем кінця ХХ ст.
- **Яблонська Тетяна (1917–2005)** – українська художниця, чия творчість зазнала еволюції від соцреалізму (картина «Хліб», 1949) до оновленого стилю доби відлиги («Літо», 1967). У 1960-х роках Яблонська звернулася до імпресіонізму, узагальнених форм, фольклорних мотивів, що викликало критику з боку офіційних ідеологів. Її мистецтво демонструє характерні для відлиги пошуки нової виразності.

Література:

1. Барановська Л. В., Хома І. Культурологія : навчальний посібник. Львів : Новий світ-2000, 2026. 195 с.
2. Герасимов Т. Ю., Пономаренко А. Б., Сідлецька Т. І. Історія та культура України. Частина І : навчальний посібник. Вінниця : ВНТУ, 2025. 207 с.
3. Гула Р. В., Передерій І. Г. Історія української культури у схемах, таблицях та ілюстраціях: навч.-метод. посіб. К.: Каравела, 2021. 180 с.
4. Історія мистецтв : навчальний посібник / уклад. В. М. Букач. Одеса : Університет Ушинського, 2024. 140 с.
5. Історія світової культури / За ред. Левчук Л.Т. К., 2008. 250 с.
6. Історія та культура України : навчальний посібник / упоряд. П. О. Бідзіля, С. С. Дідик, К. А. Касаткіна. Запоріжжя : ЗДМУ, 2020. 156 с.
7. Кравець М. С. Культурологія : підручник. Львів : Новий Світ – 2000, 2026. 318 с.
8. Кравець М. С. Культурологія: розвиток культури в інформаційному вимірі : підручник. Львів : Новий Світ – 2000, 2026. 260 с.
9. Культурологія : підручник / В. І. Аксьонова, З. М. Атаманюк, Н. М.Виноградова та ін. ; за ред. Є. Р. Борінштейн. Одеса : Університете Ушинського, 2023. 433 с.
10. Лазарович М. Історія та культура України : підручник. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 731 с.
11. Лебедев І. К., Ігнатова Л. Р., Махінько А. І. Історія науки і техніки : навчально-методичні матеріали. Київ : Політехніка, 2021. 128 с.
12. Уривалкін О. М. Довідник з історії України. У 2-х томах. Київ: Видавець Олег Філюк, 2020. 888 с.
13. Культурологія : конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОПП «Харчові технології» спеціальності 181 «Харчові технології» денної форми здобуття вищої освіти / уклад. Г. С. Побережець. Миколаїв : МНАУ, 2023. 32 с. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/24231>

ЗМІСТ

1.	Вступ	3
2.	Практичне заняття 1 «Культурологія як наука та навчальна дисципліна»	4
3.	Практичне заняття 2 «Генезис культури»	8
4.	Практичне заняття 3 «Культура народів Стародавнього Сходу»	12
5.	Практичне заняття 4 «Антична культура»	19
6.	Практичне заняття 5 «Культура епохи Середньовіччя»	23
7.	Практичне заняття 6 «Культура в епоху Відродження»	28
8.	Практичне заняття 7 «Культура доби бароко та Просвітництва XVII-XVIII ст.»	33
9.	Практичне заняття 8 «Світоглядні засади та головні напрями розвитку Європейської культури XIX ст.»	39
10.	Практичне заняття 9 «Українське національно-культурне відродження (кін. XVIII – поч. XX ст.)	44
11.	Практичне заняття 10 «Культура XX століття: визначні феномени. Художні стилі та течії»	50
12.	Література	58
13.	Зміст	59

Навчальне видання

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

плани практичних занять, ключові поняття,
питання для контролю і самоконтролю, творчі завдання, вправи,
тести

Укладач: **Божкова** Ганна Леонідівна

Формат 60x84 1/16. Ум.друк.арк. ___

Тираж 30 прим. Зам.№ ___

Надруковано у видавничому відділі
Миколаївського національного аграрного університету
54008, м. Миколаїв, вул. .Георгія Гонгадзе, 9

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4490 від 20.02.2013р.